

röda rummet

radikal kvartalstidskrift nummer 1/2008 • Pris 20:-

Jordens chans

• VINST I VÅRDEN • VÄNDPUNKT I VIETNAM •

bild: Sven Östberg för Landstinget Gälveborg

En stark storm drar genom sjukvården i Alliansens Sverige. ”Kundvalsmodeller”, som Vårdval Stockholm utarmar vårdcentraler i de mest utsatta förorterna och gynnar etableringen av privatläkare i välbärgade områden. Offentligt drivna sjukhus kan fritt säljas ut till riskkapitalägda storkoncerner. Helprivata sjukhuskliniker startas för dem som har råd med privata vårdförsäkringar.

Maria Sundvall, själv läkare på Södertälje sjukhus som hotas av privatisering, ger en sammanfattning av de förändringar som pågår och klarlägger hur grunden lagts i olika faser även under tidigare regeringar. Hon diskuterar möjliga svar på de frågor som väcks: Hur står man rak i stormen? Hur bemöter man ett systemskifte?

SJUKVÅRDSREVOLUTIONEN

– om privatiseringspolitikens utmaningar

Det händer att jag fylls med motvil- lig beundran inför Alliansens sjukvårdspolitik i Stockholms läns landsting. Om den förra mandat- periodens rödgröna majoritet skar ned och slog samman sjukhus under våndor och beklagande hänvisningar till ekonomin, är denna majoritet segerrusig och offensiv. Den har makten, och den är helt inställd på att ändra vårdens landskap på ett bestående sätt. Se och lär, så ska en revolution genomföras. Eller låt oss hellre kalla det ett systemskifte – en revolution minus folkligt deltagande. Alliansregeringens första åtgärd efter valet blev att riva upp den gamla stopplagen. Från maj 2007 blev det tillåtet att lägga ut alla akutsjukhus, även universitetssjukhus, på privat drift. Och det skulle bli möjligt att ta emot privata försäkringspatienter på offentligt finansierade sjukhus.

Men på regeringsnivå tonade allianspartierna snarast ned lagens betydelse. Reinfeldts vallöfte från tv-duellen med Göran Persson bara någon vecka före valet stod fast. Det var då han till och med tackade för att han fick tillfälle att klargöra att det inte fanns några planer på utförsäljning av akutsjukhusen.

I en enkät som Nätverket Gemensam välfärd genomförde under hösten 2007 visade det sig dock, att nästan alla borgerligt styrda landsting höll på att förbereda privatisering av hela eller delar av sjukhusvården. I Kronobergs län hade man redan beslutat att lägga ut hela Ljungby sjukhus på privat drift.¹

Allra fortast började hjulen snurra i Stockholmslandstinget. Det är närmast svindlande att gå igenom alla förändringar som skett sedan valet.

Den gigantiska privatiseringsoffensiven Vårdval Stockholm har rullat igång. Vårdgivare inom bland annat primärvård, mödra- och barnvård kan efter auktorisation få etablera sig var de vill i länet. Patienterna – ”kunderna” – får välja vårdgivare och vårdcentralerna ersätts efter antalet listade patienter men framförallt efter antalet besök. Samtidigt har extrasurserna till områden med särskilt stora socioekonomiska

EN ARTIKEL AV MARIA SUNDVALL

Artikelförfattaren är psykiatriker vid Södertälje sjukhus. För Röda rummet har hon bland annat skrivit Revorna i väven – om vinstdriven vård och vårt behov av berättelser i nr 1/2005.

behov tagits bort. Vårdcentralerna i låginkomst- tagar- och invandrartäta områden har förlorat upp till 30 procent av sin budget. Familje- centralernas möjlighet att ge psykosocialt stöd till nyanlända flyktingfamiljer har drastiskt försämrats. Sammantaget leder detta till en omfördelning av resurser från vårdcentraler i utsatta områden, till mer välbärgade områden. I *Svenska Dagbladets* granskning 6 mars visade det sig att två av tre av de nya vårdmottagningarna öppnar i områden där medelinkomsterna ligger över snittet i Stockholms län. De flesta sammanslagningarna och besparingarna sker i områden där invånarna har inkomster under genomsnittet.

Det ständigt upprepade syftet med vårdvals- modellen är att tillgängligheten ska öka. Det är riktigt att besöken redan har ökat – men kanske inte för rätt slags behov. Om patienter sätts upp på återbesök enbart för att meddelas provsvar innebär det inte att ett vårdbehov automatiskt tillfredställs.

Kundvalsmodeller av detta slag genomförs nu i flera landsting, och stöds av politiker från bägge blocken. Anledningen är att det finns nackdelar med det andra sättet att lägga ut på privat drift, upphandling. Stora företag kan vinna upphandlingar genom att bjuda under. Ett exempel nyligen är när Carema vann en upphandling om några äldreboenden i Linköping genom att lägga ett nollbud!⁴ En annan nackdel med upphandling är risken för att patienterna får byta vårdgivare vart tredje eller femte år när upphandlingen ska göras om. Dessutom leder kundvalsmodeller till en nästan automatiskt rullande och oåterkallerlig privatisering. ”Valet” av utförare sker på marknadens villkor, genom att mer framgångsrika företag konkurrerar ut andra. Det är bara i en borgerlig drömvärld som ett sådant urvalssystem beror på kvalitet och nöjda patienter.

LOKALT VÅRDMONOPOL

Den mest hyllade kundvalsmodellen är Vårdval Halland, som genomförts i politisk enighet mellan de etablerade partierna. Ersättningsmodellen skiljer sig dock från den i Stockholm. Men även från Halland finns det rapporter om negativa effekter: läkarna slutade samarbeta mellan vårdcentralerna, rondverksamheten på äldreboenden upphörde, arbetsföra personer med pollenallergi kunde inte längre få telefonrådgivning utan blev tvung-

na att uppsöka vårdcentralen och en vårdcentral i ett utsatt område fick lägga ned.⁵

Samtidigt som Vårdval Stockholm införs läggs de tidigare närakuterna ned. Närakuterna bildades under föregående mandatperiod, som ett alternativ till sjukhusakuterna vid något lättare sjukdomstillstånd. De har framför allt blivit uppskattade i områden där befolkningen tidigare haft långt till akutvård eller svårt att hitta rätt i sjukvårdssystemet. Nedläggningen beror på Vårdval Stockholm – i den reformen är det meningen att varje husläkare, helst privat, ska ordna sin egen jourverksamhet.

Alliansen gick tidigt ut och föreslog anställda att ansöka om avknoppning av sin verksamhet. Utomstående aktörer inbjöds istället att utmana existerande verksamheter, det vill säga göra en intresseanmälan om att driva verksamheten bättre i egen regi. Ett speciellt utvecklingskansli startades för att administrera det hela. I mars 2008 har det, enligt information från hälso- och sjukvårdsnämnden, under 2007 och 2008 kommit in totalt 50 förfrågningar om auktorisation inom Vårdval, 81 förfrågningar om avknoppningar på olika nivåer och 56 utmaningar mot landstingsverksamheter.

Avknoppningar har framställts som personals sätt att få makt över sin egen verksamhet. Att det inte stämmer med verkligheten visar exemplet med folktandvårdsmottagningarna på Östermalm, som nu avknoppas trots att endast en minoritet av personalen önskat det. Majoriteten, som varit helt mot avknoppningen läste på utvecklingskansliets hemsida att ”för att avknoppning ska kunna bli aktuell är det viktigt att merparten av personalgruppen är positiv till förändringen”. Då de frågade om detta inte gällde, ändrades texten på hemsidan till att det är ”en fördel” om merparten är positiv.⁶

Avknoppningarna har också väckt samma debatt som inom skolans värld – är det försvarbart eller ens lagligt att enskilda medborgare tar över offentlig verksamhet för en spottstyver? Nyligen lades Serafens husläkarcentral mitt i centrala Stockholm ut på privat drift för 700 000 kronor – ungefär hälften av vad det skulle kosta att köpa en bostadsrättsetta i samma område.⁷

Avslöjanden om de vinster som görs av privata distriktsläkare och privat beroendevård har väckt debatt.⁸ I flera inlägg har det ifrågasatts hur vinster påverkar etiken.⁹

Det väckte stor uppmärksamhet när det mot slutet av 2007 blev känt att flera företag utmanat samordningsansvaret i sjukvårdsområdet Salem, Nykvarn och Södertälje. Det innebär att även beställarfunktionen inom vården – den instans inom landstinget som skriver vårdöverenskommelser med kliniker om vilken vård som ska ges – skulle privatiseras.

Politikerna i landstingets allmänna utskott beställde därefter en konsultrapport, som föreslog antingen privatisering av enbart beställarfunktionen eller av beställarfunktionen och produktionen. Det är det hittills mest extrema förslaget i svensk sjukvård, och det skulle leda till

lokal vårdcentral, varit med och utmanat sjukhuset. En del personer – inklusive lokaltidningens ledarsida – tycker att det vore en god idé med en lokalt förankrad vårdgivare. Men Telgeakuten måste presentera sitt bud i upphandling i konkurrens med stora multinationella företag som Capio och Carema – företag som alldeles säkert har större möjligheter att bjuda under.

Att utmaning och upphandling inte heller betyder någon garanti för att vården framöver drivs av seriösa vårdgivare visar exemplet Capio. När Capio tilläts ta över driften av S:t Görans sjukhus i Stockholm prisades det som ett välfungerande och seriöst vårdföretag. Några år sena-

takt med dem som ger vård eller behöver vård.

Men det är inte bara privatiseringar som hotar vården i länet. Under det vanliga slagordet om tillgänglighet har ersättningsystemet till vården lagts om. En mycket större del av ersättningen baseras på antalet besök och ”produktionen” måste höjas. Samtidigt tvingas kliniker bära den fulla bördan av tidigare underskott – tidigare år har man kunnat förhandla sig till kompensation för ökade kostnader. Många kliniker måste därför nu öka antalet besök med färre anställda

Lägg därtill det faktum att det startats eller ska startas privata vårdenheter – ett barnsjukhus och en strålklinik – som direkt vänder sig till personer med privat vårdförsäkring. Landstingsjuristerna har nyligen sagt ja till att privat drivna S:t Görans sjukhus skulle kunna ta emot privata försäkringspatienter, och politikerna vill utreda om inte samma sak skulle kunna gälla på de offentligdrivna sjukhusen.¹¹ Det innebär att man tar flera steg i riktning mot att försvaga den solidariska finansiering av vården, som samtliga borgerliga politiker försäkras att de står bakom.

MOTKRAFTERNA OCH HINDREN

En stark storm drar genom vårdens verklighet. Hur står man rak i den? Hur bemöter man ett systemskifte?

Genom kloka argument, skulle man kunna tänka sig. Det har prövats. När det gäller Vårdval Stockholm har sjukvårdslandstingsrådet Filippa Reinfeldt gång på gång sagt att det inte är säkert att vårdbehoven är större i vissa förorter, och hävdar att fler besök gynnar de mest sjuka.¹² Hon har bemötts av forskare och läkare, som visat att sociala faktorer och vårdbehov hänger mycket nära samman. De har visat hur systemet gynnar efterfrågan på vård, vilket inte är detsamma som vårdbehovet.¹³

Att Filippa Reinfeldt inte förstått eller väljer att inte låsas om kritiken tydliggörs när hon i *Dagens Nyheter* 19 mars bekräftar att vårdvalsmodellen kommer att kosta. Men det gör inget, menar Reinfeldt. ”Det kostar pengar, men det är väl använda pengar om människor får hjälp i stället för att bli långtidssjuka eller förtidspensionerade.”¹⁴ Att Vårdvalets effekter snarare riskerar att bli, som några debattörer i *Dagens Medicin* uttryckte det, ”att tillgodose friskas banala sjukvårdsbehov”, finns överhuvudtaget inte med i Reinfeldts beskrivning.¹⁵

Nej, goda argument kommer uppenbarligen inte att nå fram. Den nuvarande privatiseringsoffensiven är en väldigt ideologisk och mycket medveten kampanj.

Det enda sättet att stoppa systemskiftet blir då att göra så starkt motstånd mot förändringarna, att det politiska priset blir alltför högt för de berörda politikerna. Jag minns hur en lokal politiker från den rödgröna majoriteten i Norrtälje i en intervju 2003 förklarade att hon måste gå emot förslaget om nedläggning av akuten i staden, om hon skulle kunna leva kvar och verka där.

Så starkt måste motståndet bli. Men hindren är många. Ett hinder är den politiska oppositionens svaghet; inte i opinionsundersökningarna, inte i resurser för att driva oppositionspolitik, men i politiskt innehåll. I ett uppmärksammat

bild: Sven Östberg för Landstinget Gälveborg

ett lokalt vårdmonopol, att ett företag skulle få både beställa vården och utföra den i hela sjukvårdsområdet. Politikerna skulle fortfarande styra genom mål och ramar, men i praktiken skulle deras och allmänhetens insyn drastiskt försämrats. De anställda skulle förlora sitt grundlagsstadgade meddelarskydd. Förslaget håller nu på att beredas av tjänstemännen, och beslut i landstinget väntas under våren 2008.

RISKKAPITALBOLAG SOM VÅRDGIVARE

Protesterna har blivit omfattande i Södertälje, där akutdelen av sjukhuset vid två tidigare tillfällen hotats av nedläggning och räddats genom folklig mobilisering. En aktionsgrupp mot privatiseringen har bildats. Gensvaret har hittills varit stort. Mer än 17 000 namn har samlats in och lokalpressen fylls av kritiska insändare. Aktionsgruppen har fått stöd från fackföreningar, pensionärs- och handikapporganisationer samt många av stans kyrkobesökare.¹⁰

Om politikerna i landstinget antar en utmaning, betyder det på intet sätt att man gör någon saklig jämförelse mellan fortsatt offentlig drift och privat drift. Tvärtom, verksamheten läggs ut på upphandling, och alla företag som vill får lämna ett bud men den offentligt drivna verksamheten får inte presentera sitt alternativ.

I Södertälje har Telgeakuten, som driver en

re togs Capios aktiemajoritet över genom ett fientligt bud från ett internationellt riskkapitalbolag.

I januari 2008 kom beskedet att en tiondel av länets öppenvård psykiatri, såväl för barn som för vuxna, ska privatiseras. Beslutet innebär också att landstingsledningen i ett enda beslut avskaffar vad som varit nationell vårdpolitik inom psykiatrin sedan 80-talets början, den så kallade sektoriseringsen. Då, för 25 år sedan, var det viktigt att bryta upp den gamla vårdstrukturen med stora mentalsjukhus långt från hemorten för de svårast sjuka från underklassen och små lasarettsmottagningar för mer välartade och välbeställda patienter. Alla sektorer fick såväl öppenvårds- som slutenvårdsansvar för ett avgränsat geografiskt område. Det nya privatiseringsförslaget innebär att slutenvården i en stor del av södra länet centraliseras till offentligdrivna avdelningar på Karolinska universitetssjukhuset Huddinge, samtidigt som öppenvården ges av privata lokala mottagningar. Beslutet som tagits fram i all hast genomförs utan att det ens kommenteras att det innebär en förändrad policy, och givetvis utan att tala med de berörda, vare sig med klinikerna, facken eller brukarföreningarna.

Detta är typiskt. Aldrig har så drastiska förändringar genomförts i vården med så lite kon-

kära läsare

Klimatfrågorna gör sig påmind hela tiden - och på olika sätt. När vi gör detta nummer är det plötsligt gråvinter utanför fönstren, efter den tidigare vårvärmen, och det är snart april. Man undrar ju...

Tranorna vid Hornborgarsjön tvingas, enligt ornitologer, skydda sina ben genom att omdirigera blodflödet och genom sin förmåga att bilda glykolliknande ämnen i blodet mot årstidens rekyl.

Och där har vi kanske en del att lära. Även socialister måste i dessa dagar ha glykol i blodet, för det är kyliga vindar som blåser genom samhället

I sjukvården sker tydliga klimatförändringar, kanske rentav ideologiska skred, som Maria Sundvall beskriver i sin artikel. Där härskar nyspråket; patienter är nu "kunder", marknadens inträngande blir "reformer" och "effektivitet och "produktivitet" blir målen för verksamheten utan hänsyn till värdinnehåll och resultat på hälsan. Allt för att bana väg för vinstintressena, till skada både för dem som vårdar och dem som mest behöver vården. Mot de marknadsfundamentalistiska makt-havarnas segerrusiga sturskhet måste alla vi som drabbas utveckla bärande strategier för att sätta oss till motvärn, för att sedan kunna gå vidare och formulera egna mål för vården - och för samhället i stort.

Vi tror kanske att vi då, för att framöver kunna slippa glykol i blodet, behöver värmande visioner. Ekosocialism, som Michel Löwy pläderar för i sin artikel, är en sådan. Även om mycket känns igen från tidigare teorier och strategier för en socialistisk framtid, så inskärper begreppet vikten av att en socialism värd och möjlig att kämpa för måste ta hänsyn till de ekologiska ramarna, och ha som mål att åtgärda de enorma miljöproblem som planeten föröds av. Förhoppningsvis kan artikeln starta en livsviktig debatt om hur "utopin" kan bli verklighet.

Så håll till godo, kära läsare, kanske kommer det en vändning i klimatet. Kunde vietnameserna för några decennier sedan besegra världens mäktigaste militärmakt och befria sitt land så kanske nutidens alla undertryckta på jorden till sist kan se till så att det inte blir barbariet som segrar, utan mänskligheten.

/Redaktionen

debattinlägg i januari i år kritiserade Mona Sahlin och förra hälsoministern Ylva Johansson visserligen Vårdval Stockholm. Men i skissen till eget vårdprogram fanns ingenting om att stoppa privatiseringar eller kundvalsmodeller.¹⁶ Socialdemokratiska landstingspolitiker i Stockholm har hävdat att partiet varit för negativt till privatiseringar.¹⁷ Medan lokala socialdemokrater sliter för att rädda Södertälje sjukhus, säger Mona Sahlin i tv-programmet *Rakt på med K-G Bergström* att partiet varit dogmatiskt i sitt motstånd mot privata lösningar.¹⁸ Inte undra på att Fredrik Reinfeldt i riksdagsdebatten i januari kunde ironisera över att han och Sahlin nog ändå inte var så oense om vården.

Ett annat hinder är fackföreningarnas svaghet. Det största facket inom vården, Kommunal, menar att det organiserar medlemmar inom såväl privat som offentlig drift och därför inte kan ta ställning i frågan om driftsform. Andra förbund som Vårdförbundet och Läkarförbundet har varit ännu mer positiva till privatisering. Många av deras medlemmar ser sig som vinnare på privatiseringar.

På sistone har facken dock skärpt tonen. Kommunalsektionen i Södertälje tog initiativ till att bilda aktionsgruppen mot privatiseringen. I samband med budgetarbetet hösten 2007 författade de fyra största facken i Stockholmslandstinget en gemensam skrivelse till landstingspolitikerna. De hade en svidande kritik av hur budgetarbetet gått till. Men kritiken gick ännu längre: "Det är beklagligt att alliansen så ensidigt ser privat verksamhet som det bästa." När det gäller förslaget om att utvidga vårdval till fler områden sade de nej: "Dels för att det är oklart om det finns laglig grund för vårdvalet, dels för att det är äventyrligt att genomföra ett gigantiskt experiment med två miljoner invånares liv och hälsa."¹⁹

ÅSTRAMNING OCH MARKNADSANPASSNING

Det som framförallt försvagar motståndet är missnöjet med det nuvarande tillståndet. Patienter vet att vården i årtal, ja i decennier, utsatts för hård press. De har upplevt försämringar, främst när det gäller omvårdnaden. Vårdpersonalen har hört politikerna tala om satsningar men själva sett avdelningar läggas ned och tyngts under ständigt ökade prestationskrav.

Ofta framställs dessa försämringar som resultatet av offentlig drift. De borgerliga politikerna och den borgerliga pressen har allt intresse i världen av att framställa det så. Alltför många spelar med i detta, talar om att offentlig vård med nödvändighet leder till tung byråkrati och ger idylliserande beskrivningar av villkoren i småföretag. Ett litet men aktuellt exempel rör akuten i Södertälje, där personalen nyligen hotade med uppsägning i protest mot sparkraven mot avdelningen. När lokaltidningen skrev om det dök det omgående upp ett par kommentarer på tidningens hemsida om att något liknande aldrig skulle ha skett vid privat drift.²⁰

För var och en som går med på den verklig-hetsbeskrivningen inhöstar nyliberalerna en liten seger. Det som då glöms bort är att i det historiska och samhällseliga perspektivet är det samma

politik som lett till det ena och bäddar för det andra. Åstramningspaketen och marknadsanpassningen bäddar för privatiseringarna, och de tre processerna löper vidare parallellt.

Sedan 80-talet har det skett en global förstärkning av marknadskrafterna och en omfördelning i mångmiljardklassen från offentlig sektor och låginkomsttagare till företag, banker och höginkomsttagare. Vården har fått ta stryk. Mellan 1991 och 1997 minskade resurserna för hälsovården i Sverige med nästan 10 procent i fasta kostnader - en unikt hög siffra för västvärlden.²¹

I början av 90-talet slog den ekonomiska doktrin som kallas *New Public Management* igenom inom vårdsektorn. Den innebär enkelt uttryckt att den offentliga sektorn ska "leka marknad". I land efter land har den lett till att man genomfört "reformer" inom offentlig administration med liknande innehåll: beställar/ utförarsystem, köp- och säljmodeller, lönsamhetskrav för offentlig service, entreprenader och intraprenader, ren privatisering.

Som teori har NPM mött mycket kritik, och det går sannerligen att ifrågasätta dess tankar om att effektivitetskriterier från privata företag kan överföras till produktionen av välfärdstjänster. Men skadan är redan skedd.

Privatiseringsprocessen är igång från den dag då vården sviker sitt löfte att tillfredsställa - eller fortsätta att byggas ut för att tillfredsställa - icke tillgodosedda vårdbehov. Och det är en process som drivs framåt av sig självt.

Ekonomiskt leder marknadsanpassningen och privatiseringarna till att vården blir dyrare. Det kan man se i länder som har hög andel privat vård, som USA. Men detta kunde också noteras i Stockholms län under den borgerliga mandatperioden 1998-2002, då vårdnotan rusade i höjden. Och det är det man kommer att kunna se som ett resultat av Vårdval Stockholm. När vården blir dyrare pressas de anställda att prestera ännu mer. Och försvaret av den offentliga vården försvagas.

GÅ EMOT SYSTEMSKIFTET

Organisatoriskt leder marknadsanpassningen till att de vårdanställda börjar se annorlunda på sin yrkesroll. I början försöker nog de flesta att både tillfredsställa beställarnas kvantitativa krav, som ofta har tveksamma samband med vårdens innehåll, och att ge en god vardagsvård. Men, när pressen ökar, sipprar ekonomitänkandet in i var och en. Man ser inte längre behövande människor utan kunder med olika lönsamhet. Och när prestationskraven börjar undergräva vårdens kvalitet, ja då blir det svårt att förstå varför man ska kämpa emot privatisering.

De psykosociala effekterna blir tydliga. Vårdarbetarna som vet att hotet om privatisering hela tiden finns i bakgrunden, samtidigt som nya prestationskrav droppar ned varje månad, försvagas både i sin yrkesmoral och i sin förmåga att göra motstånd. Snart, mycket snart, kommer de första sjukskrivningarna och de första i arbetslaget börjar leta efter nya jobb.

Ideologin förändras löpande. Vissa idéer har blivit så extrema, att de knappast kan uttalas. En sådan idé är att ifrågasätta "effektiviteten". När

bild Birgitta Lagerlöf

en facklig företrädare från Scania verkstadsclubb nyligen talade på ett stödmöte för sjukhuset i Södertälje och sade att han hoppades att man aldrig skulle införa "lean production" i sjukvården, blev han i debatten beskylld av en borgerlig politiker för att vilja ha en ineffektiv vård.

Så för att rädda vården, måste vi vara glasklara i vår analys av historien och nuet. Och vi måste våga kritisera det tillstånd som är nu.

Vården måste tillföras fler resurser. Till och med en borgerlig medicintidskrift som *Dagens Medicin* har den senaste tiden argumenterat för det i flera ledare.²²

Det måste bli slut med de kostnadsdrivande marknadsexperimenten. Vård ska ges efter behov, inte för vinst. Men inte heller utifrån låtsasmät-

ningar av det man kallar "effektivitet" – men som egentligen bara är ett mått på hur mycket som görs, inte på åtgärdernas hälsoeffekter.

För att det här ska bli möjligt måste de som berörs få vara med och bestämma. En annan idé som blivit ideologiskt utmönstrad är idén om demokrati. Varje gång Filippa Reinfeldt intervjuas i radio eller tv tonar hon ned privatiseringssträvanden och säger ungefär att "vi vill bara titta på alla goda idéer". Varje gång gör det mig rosenrasande: varför är det ingen som frågar efter våra goda idéer, efter kreativiteten hos vårdens fotfolk och dess brukare?

I Norge har fackföreningsrörelsen satsat på den så kallade modellkommunmetodikerna – att de anställda genom sina fackliga organisationer

är delaktiga i ett förändringsarbete. Kommunen lovar att inte hota med privatisering, medan förändringsarbetet pågår. Det är ingen universell lösning på välfärdsservicens problem. Resultatet tycks – rätt självklart kanske – bero av hur starka och aktiva fackföreningarna är. Men det är åtminstone ett sätt att konkretisera en tanke om att privatiseringarna inte är oundvikliga, och att vi alla har en roll i att påverka samhällsförändringarna.²³

Det väcker idén att det går att sätta sig emot systemskiftet. ■

NOTER

1. Enkätporten kan laddas ned från Nätverket Gemensam välfärds hemsida, www.gemensamvalfard.se.
2. Se t ex "Vårdval Stockholm hotar stödet åt småbarnsfamiljer", *Dagens Nyheter*, 18 mars 2008.
3. "Vården flyttar från utsatta områden", *Svenska Dagbladet*, 6 mars 2008.
4. "Carema driver servicehus gratis", *Östgöta Correspondenten*, 1 februari 2008; samt "Strategisk investering för Carema" 2 februari 2008.
5. "Vård med havsutsikt" (m fl artiklar i ett tema om Vårdval Halland) *Läkartidningen* 26-27/07; "Olika syn på Hallands vårdmodell", *Göteborgs-Posten*, 18 november 2007.
6. Janevret-Håkanson, Baecklund, Lithman m fl, "Etik på skam i privatiseringstider", *Svenska Dagbladet*, 15 februari 2008.
7. "Först till kvarn får ta över i Stockholm", *Dagens Medicin*, 5 mars 2008.
8. "Privata vårdcentraler har fördubblat sin aktieutdelning senaste

- året" och "Skattemiljoner hamnar i läkarfickor", *Dagens Nyheter*, 3 december 2006. "Miljonregn över ägarna till privat missbruksvård", *Dagens Nyheter*, 2 februari 2007.
9. J Halldin, "Människovärdet i vården", *Läkartidningen* 14-15/07.
10. För mer information, se www.blog.raddasjukhuset.se
11. "Stockholm vill öppna offentliga sjukhus för försäkringspatienter", *Dagens Medicin*, 27 februari 2008.
12. F Reinfeldt, "Vårdpeng ger patienten hela makten", *Aftonbladet*, 8 oktober 2007.
13. J Halldin "Vårdval Stockholm – ett hastverk", *Svenska Dagbladet*, 17 december 2007; F Reinfeldt, "Patienternas val får betydelse", *Svenska Dagbladet*, 19 december 2007; J Halldin "Skilj på efterfrågan och behov i vården!", *Svenska Dagbladet*, 27 december 2007.
14. "Bättre vård med akuten nära", *Dagens Nyheter*, 19 mars 2008.
15. L Edgren, G Stenberg "Vårdval riskerar tillgodose friskas banala sjukvårdsbehov", *Dagens Medicin*, 23 januari 2008.
16. M Sahlin, Y Johansson "Reinfeldts politik klyver vården", *Svenska*

Dagbladet, 16 januari 2008.

17. I Nylund-Watz, D Larsson, "S-politik för sjukvård spretig och föråldrad", *Dagens Nyheter*, 31 oktober 2007.
18. "Mona Sahlin medger att socialdemokraterna varit alltför negativa i synen på privatvården", ledarstick, *Dagens Medicin*, 5 mars 2008.
19. "Synpunkter från Kommunal, Läkarförbundet, SKTF och Vårdförbundet på "Budgetförslaget 2008 Stockholms läns landsting 24 oktober 2007" lämnade vid Centrala samverkansgruppen 30 oktober 2007."
20. "Akutpersonalen hotar säga upp sig i protest", *Länstidningen*, 6 mars 2008.
21. Socialstyrelsen, *Public Health and Health Care, National Atlas of Sweden*, Stockholm 2000, s.90-92.
22. "Sjukvården måste få större del av samhällsekonomin", ledare, *Dagens Medicin*, 6 januari 2008.
23. A Etzler, *Trondheimsmodellen Radikala framgångshistorier från Norge och Nederländerna*, Karneval förlag, s.66-68.

EKOSOCIALISM

– jordens möjlighet?

En växande miljökris är ett faktum och risken tilltar för en total kollaps av hela den ekologiska balansen. Detta pekar mot ett katastrofscenario som riskerar hela den mänskliga artens överlevnad. Vi står inför en civilisatorisk kris som kräver radikala förändringar. Michael Löwy pläderar för en utopi grundad på det han menar med ekosocialism, demokrati och planekonomi.

Ekosocialismen är ett försök att erbjuda ett radikalt samhällsalternativ, baserat dels på miljörelsens grundläggande argument, dels på den marxistiska kritiken av den politiska ekonomin. Ekosocialismen motsätter sig främst vad Marx benämnde som kapitalismens destruktiva framåtskridande¹, och innebär istället en ekonomisk politik som ytterst grundas på icke-monetära och utomekonomiska kriterier: de sociala behoven och den ekologiska jämvikten. Denna dialektiska syntes, vilken diskuteras av ett brett spektrum författare – från James O'Connor till Joel Kovel och John Bellamy Foster, och från André Gorz (i hans tidiga skrifter) till Elmar Altvater – är både en kritik av den "marknadsekologi" som inte förmår utmana det kapitalistiska systemet, och av den "produktionssocialism" som inte tar hänsyn till naturens gränser.

Enligt James O'Connor syftar den ekologiska socialismen till ett nytt samhälle grundat på ekologisk rationalitet, demokratisk kontroll, social jämlikhet och bruksvärdets dominans över bytesvärdet². Jag skulle vilja tillägga att detta syfte kräver: a) ett kollektivt ägande av produktionsmedlen b) en demokratisk planering som möjliggör för samhället att definiera mål för investeringar och produktion, och c) en ny teknologisk struktur för produktivkrafterna. Med andra ord: en revolutionär social och ekonomisk omvandling³.

För ekosocialister är problemet med dagens huvudsakliga miljöpolitiska strömning, vilken representeras av de flesta av de gröna partierna, att den bortser från att ta in den inneboende motsättningen mellan å ena sidan den kapitalistiska dynamikens obegränsade utvidgning och ackumulation av profiter, och miljöns bevarande å den andra. Således leder den ofta befogade

EN ARTIKEL AV MICHAEL LÖWY

Atikelförfattaren är sociolog och föreståndare för forskningsinstitutet CNRS (Nationella centret för vetenskaplig forskning) i Paris.

Författare till ett flertal böcker, bland annat Che Guevara – en revolutionär humanist och Marxism och befrielseologi.

gröna kritiken av produktivismen inte bortom en ekologiskt reformerad "marknadsekonomi". Följden har blivit att många gröna partier agerat, och kommit att agera, ekologiskt alibi åt socialliberala regeringar och regeringar i den politiska mitten.⁴

Som Richard Smith nyligen observerade: "den gränslösa tillväxtens logik är inbyggd i systemets natur, i förutsättningarna för den kapitalistiska produktionen. (...) Varje företag agerar rationellt från sina ägares synvinkel, och de anställda försöker maximera sitt eget självintresse, och gör individuellt rationella beslut inom kapitalismens ramar. Men tagna tillsammans blir dessa rationella beslut irrationella, slutligen verkligt katastrofala, och de driver oss mot det kollektiva självmordets rand"⁵.

Problemet med de dominerande trenderna inom 1900-talets vänster – socialdemokratien och den sovjetinspirerade kommunismen – är deras acceptering av de reellt existerande produktivkrafternas struktur. Medan de förstnämnda begränsade sig till en reformerad – i bästa fall keynesiansk – version av det kapitalistiska systemet, utvecklade de senare en kollektivistisk – eller statskapitalistisk – form av produktivism. Inom båda riktningarna bortsåg man från miljöfrågorna, eller så marginaliserades de.

PRODUKTIVISM

Marx och Engels var dock inte omedvetna om den kapitalistiska produktionens destruktiva konsekvenser för miljön: flera passager i *Kapitalet* och andra skrifter vittnar om detta⁶. De ansåg desutom inte att socialismens mål var att producera mer och mer varor, utan att istället frigöra tid för varje människa till att utveckla sin fulla potential. Här har de mycket litet gemensamt med "produktivismen", det vill säga med idén om att den obegränsade produktionen är ett mål i sig.

Det finns emellertid några passager i deras skrifter som verkar antyda att socialismen kommer att innebära en utveckling av produktivkrafterna bortom de gränser som det kapitalistiska systemet tvingat fram. Enligt detta synsätt påverkar den socialistiska omvandlingen främst de kapitalistiska produktionsrelationer som blivit hinder – "bojor" är en vanlig term – och frigör

utvecklingen av de existerande produktivkrafterna. Socialismen innebär därmed främst den samhälleliga tillägnelsen av dessa fjättrade produktionskapaciteter, och att de sätts i arbetarnas tjänst. För att citera en passage i *Anti-Dühring*, ett fundamentalt verk för många generationer av marxister: under socialismen "tar samhället öppet och utan omvägar i besittning de produktivkrafter, som inte längre ryms inom ramarna" i det existerande systemet⁷.

Erfarenheterna från Sovjetunionen illustrerar problemen med ett sådant kollektivt övertagande av den kapitalistiska produktionsapparaten: sedan statsbildningens början dominerade idén om en socialisering av de existerande produktivkrafterna. Det är förvisso sant att en miljömedveten strömning kunde utvecklas under de första åren efter oktoberrevolutionen, och att de sovjetiska myndigheterna vidtog vissa (begränsade) miljöbevarande åtgärder. Med den stalinistiska byråkratiseringsprocessen infördes dock de produktivistiska tendenserna både inom industrin och jordbruket med totalitära metoder, medan de miljömedvetna marginaliserades eller eliminerades. Katastrofen i Tjernobyli är ett extremt exempel på de förödande konsekvenserna av att Västs produktionsteknik imiterades. En förändring av ägandeformen som inte åtföljs av demokratisk kontroll och en reorganisering av produktionssystemet innebär en återvändsgränd.

Redan under 1930-talet uppstod en kritik av den produktivistiska föreställningen om "utveckling" och av idén om en "socialistisk" exploatering av naturen bland en del marxistiska fritänkare, som Walter Benjamin. Men det är framför allt ekosocialismen som under de senaste decennierna utvecklat en utmaning mot idén om produktivkrafternas neutralitet, vilken dominerat de stora strömningarna inom 1900-talets vänster: socialdemokratien och Sovjetkommunismen.

PLANERING

Marxister kan här hämta inspiration från Marx anteckningar om Pariskommunen: arbetarna kan enligt Marx inte överta den kapitalistiska statsapparaten och sätta den i sin tjänst. De måste "krossa" den, och ersätta den med en radikalt annor-

bild: Anders Nilsson

lunda stat, en demokratisk och icke-statisk form av politisk makt. Samma resonemang kan också tillämpas på produktionsapparaten: till sin natur, i sin struktur, är den inte neutral, utan underställd kapitalackumuleringen och marknadens obegränsade expansion. Den står då i motsättning till behov som miljöskydd och befolkningens hälsa. Därför måste den "revolutioneras" i en radikal omvandlingsprocess. Detta innebär också en avveckling av vissa produktionsgrenar: exempelvis kärnkraften, vissa metoder för det industriella fisket (vilket är ansvarigt för utrotningen av flera arter i haven), den destruktiva avverkningen av regnskogen, etc (listan kan göras mycket lång!). Hur som helst, produktivkrafterna, och inte bara produktionsförhållandena, måste ändras djupgående – till att börja med genom en revolution av energisystemen, med ett ersättande av dagens huvudsakligen fossila energikällor med förnyelsebara sådana: vatten, vind och sol.

Naturligtvis är många av de moderna vetenskapliga och teknologiska framstegen värdefulla, men det sammantagna produktionsystemet måste förändras, och detta kan endast göras med ekosocialistiska metoder – det vill säga genom en demokratisk planerad ekonomi som tar hänsyn till bevarandet av den ekologiska jämvikten.

I denna civilisationens förändringsprocess är energifrågan avgörande. Fossil energi (olja och kol) är orsaken till mycket av planetens förorening, och till den katastrofala klimatförändringen; kärnkraften är ett falskt alternativ, inte enbart för risken för ett nytt Tjernobyli, utan

också för att ingen vet hur tusentals ton av radioaktivt avfall – farligt i hundratals, tusentals och i vissa fall miljontals år – skall hanteras. Detsamma gäller för mängder av uttjänta kärnkraftverk där själva byggnaderna är radioaktivt förorenade.

Solenergin, vilken aldrig varit tillräckligt "vinstgivande" eller "konkurrenskraftig" för att intressera de kapitalistiska grupperna, lär framöver bli föremål för intensiv forskning och utveckling, och kommer inneha en nyckelroll i uppbygget av ett alternativt energisystem. Hela sektorer av produktionssystemet måste avvecklas eller rekonstrueras medan nya utvecklas. Full sysselsättning är här en nödvändig betingelse, liksom jämlika förhållanden gällande arbete och löner. Detta är fundamentalt, inte bara för att det är ett socialt rättvisekrav, utan för att säkra arbetarnas stöd för produktionssystemets strukturomvandling. Hela denna process är dock omöjlig utan en allmän kontroll över produktionsmedlen, samt en planerad ekonomi – det vill säga att allmänheten har beslutanderätt över investeringar och tekniska förändringar, en rätt som måste fräntas banker och kapitalistiska företag för att istället bäst kunna tjäna det gemensamma.

För att citera Richard Smith igen: "Om kapitalismen inte kan reformeras till att underordna profiten mänsklighetens överlevnad, finns det då något alternativ till att vi rör oss mot någon form av nationellt och globalt planerad ekonomi? Problem som klimatförändringar kräver den

direkta planeringens 'synliga hand'... Våra kapitalistiska företrädare kan inte rädsla sig själva, de kan inte göra annat än att fatta systematiskt felaktiga, irrationella och slutligen – som en följd av den teknologi de har till hands – globalt suicidala beslut om ekonomin och miljön. Har vi därför något annat val än att beakta ett sant ekosocialistiskt alternativ?"⁸

I volym III av *Kapitalet* definierade Marx socialismen som ett samhälle där "de förenade producentererna rationellt reglerar sin ämnesomsättning med naturen". Enbart producenterna? I första volymen är anslaget bredare: socialismen uppfattas som "ett förbund av fria människor, som arbetar med gemensamma produktionsmedel"⁹. Denna andra beskrivningen är mer träffande: produktionens och konsumtionens rationella organisering kan inte vara en fråga endast för "producenterna", utan också för konsumenterna; ja faktiskt hela samhället, med både sin produktiva och "icke-produktiva" befolkningsdel, det vill säga studenter, ungdomar, hemmfruar, pensionärer, etc.

BYRÅKRATISK PLANERING

På detta sätt kommer hela samhället, och inte endast en liten oligarki ägare – eller en byråkratisk elit – att demokratiskt kunna välja vilken sorts produktion som skall främjas, och hur mycket resurser som skall investeras i utbildning, hälsa och kultur¹⁰. Priset på varor kommer då inte längre styras av "lagen om tillgång och efterfrågan", utan i viss utsträckning bestämmas utifrån socia-

la och politiska val, likväl som ekologiska kriterier. Vilket leder till skatter på vissa produkter och subventioner för andra. Idealt kommer mer och mer varor och tjänster att distribueras kostnadsfritt, i enlighet med medborgarnas vilja, allt eftersom utvecklingen mot socialism fortgår.

Långtifrån att vara "despotisk" är planekonomin egentligen hela samhällets utövande av sin frihet: sin valfrihet, och sin frigörelse från det kapitalistiska systemets alienerande "ekonomiska lagar", vilka idag avgör individernas liv och död, och fjättrar dem i en ekonomins "järnbur" (Max Weber). Planhushållning och minskad arbetstid är mänsklighetens två avgörande steg mot vad Marx kallade "frihetens rike". En betydande ökning av fritiden är dessutom en förutsättning för att de arbetande människorna skall kunna delta i den demokratiska diskussionen och styret över ekonomin och samhället.

Den fria marknadens försvarare pekar vanligtvis reflexmässigt på det sovjetiska misslyckandet för att avfärda alla tankar på en organiserad ekonomi. Utan att här ge sig in i en diskussion om den sovjetiska erfarenhetens brister och förtjänster, var systemet uppenbarligen en slags diktatur över behoven (för att använda György Markus och Budapest-skolans uttryck), ett icke-demokratiskt och auktoritärt system där alla beslut monopoliserats i händerna på en liten oligarki tekno-byråkrater. Det var inte planekonomin som ledde till diktaturen, utan tvärt om: den tilltagande begränsningen av demokratin i sovjetstaten, och, efter Lenins död, etableringen av en totalitär byråkratisk makt, ledde till ett alltmer odemokratiskt och auktoritärt planerings-system. Om socialismen definieras som arbetarnas och allmänhetens kontroll över produktionsprocessen, så var Sovjetunionen under Stalin och hans efterträdare mycket långt därifrån.

Sovjets misslyckande visar på begränsningarna och motsättningarna för en byråkratisk planekonomi, vilken oundvikligen blir ineffektiv och maktfullkomlig. Den kan dock inte användas som ett argument mot *demokratisk* planekonomi¹¹. Det socialistiska planeringskonceptet är inget annat än en radikal demokratisering av ekonomin: om politiska beslut inte skall överlämnas till en liten härskarklick, varför skall inte samma princip gälla ekonomiska beslut?

Jag lämnar frågan om de specifika proportionerna mellan planering och marknadsmekanismer därhän – under ett första stadium av ett nytt samhälle kommer marknader säkerligen spela en viktig roll, men medan omvandlingen mot socialism fortskrider kommer planeringen att öka i betydelse, och bytesvärdets lagar minska.¹²

DEMOKRATISK PLANEKONOMI

Redan Friedrich Engels menade att ett socialistiskt samhälle "kommer att anpassa produktionsplanen efter produktionsmedlen, bland dem främst arbetskraften. De olika nödvändighetsartiklarnas nytta, avvägd efter den för deras framställning nödvändiga arbetsmängden, kommer i sista hand att bli bestämmande för planen."¹³ Medan bruksvärdet under kapitalismen enbart är ett sorts medel – och ofta ett lurendrejeri – för att skapa bytesvärde och profit (vilket för övrigt för-

klarar varför så många produkter i dagens samhälle är totalt onödiga), är bruksvärdet i en socialistisk planerad ekonomi det enda kriteriet för produktion av varor och tjänster. Detta får långtgående ekonomiska, sociala och ekologiska konsekvenser. Som Joel Kovel noterade: "Förstärkandet av bruksvärdet och den därtill motsvarande omstruktureringen av behoven blir därmed till en samhälllig regulator av tekniken, istället för kapitalismens omvandling av tid till mervärde och pengar"¹⁴.

I en rationellt organiserad produktion innefattar planeringen de huvudsakliga ekonomiska vägvalen, och inte administrationen av kvarterstrogar, snabbköp, bagerier, små affärer, hantverkare eller enmansföretag. Det är också viktigt att understryka att planekonomi inte står i motsättning till självstyre för arbetarna i sina produktionsenheter: medan beslutet att ställa om tillverkningen i en bilfabrik till bussar och tåg tas av samhället som en helhet, kan den interna organisationen och arbetsprocessen i fabriken bestämmas demokratiskt av arbetarna. Det har diskuterats mycket om planekonomins "centraliserade" och "decentraliserade" karaktär, men man kan hävda att den verkliga frågan gäller den demokratiska kontrollen över planeringen, på alla nivåer: lokala, regionala, nationella, kontinentala och, förhoppningsvis, internationella – ekologiska frågor som den globala uppvärmningen kan enbart behandlas i global skala. Man skulle kunna kalla detta system för *global demokratisk planering*, vilket i mycket är motsatsen till vad som vanligtvis beskrivs som "central planering". De ekonomiska och sociala besluten tas inte här av något "centrum", utan beslutas demokratiskt av de i sammanhanget berörda.

MOTSÄTTNINGAR

Naturligtvis kommer det att uppstå spänningar och motsättningar mellan självstyrda enheter eller lokala demokratiska administrationer, och bredare grupper av "berörda". Förhandlingar kan säkert lösa många sådana konflikter, men i slutändan har de direkt berörda, om de är i majoritet, rätt att få sin vilja igenom. För att ta ett konstruerat exempel: en självstyrande fabrik beslutar att dumpa sitt giftiga avfall i floden. Befolkningen i hela regionen riskerar att förgiftas, och kan därför, efter demokratisk debatt, besluta att produktionen i enheten får avbrytas till dess att man tillfredsställande löst avfallsfrågan. Förhoppningsvis kommer arbetarna själva i ett ekosocialistiskt samhälle att ha ett tillräckligt ekologiskt medvetande för att undvika beslut som är till fara för miljön eller befolkningens hälsa... Detta betyder emellertid inte att beslut som rör den lokala driften av fabriken, eller skolan, eller grannskapet, eller sjukhuset, eller staden, inte får tas av de lokala arbetarna eller invånarna.

En socialistisk planekonomi baserar sig därför på en demokratisk och pluralistisk debatt, och detta på alla beslutsfattande nivåer: olika förslag ställs till de berörda, av partier, genom plattformar eller andra politiska rörelser, och delegater väljs. Den representativa demokratin måste dock kompletteras (och korrigeras) med direkt demo-

krati, där folket – på lokal, nationell och, senare, global nivå – direkt väljer mellan olika konkreta alternativ: ska kollektivtrafiken vara gratis? Skall bilägarna betala extra skatter för att finansiera kollektivtrafiken? Skall solenergin subventioneras för att kunna hävda sig mot fossila bränslen? Skall arbetsveckan förkortas till trettio, tjugofem eller ännu färre timmar, även om det innebär en minskning av produktionen? Planekonomins demokratiska natur står inte i motsättning till att det finns en expertis, men expertisens roll är inte att bestämma, utan att presentera sina – ofta olika, till och med motsatta – synsätt till folket, och låta dem välja den lösning de anser bäst. Som Ernest Mandel skrev: "Regeringar, partier, planeringsorgan, vetenskapsmän, teknokrater och så vidare kan komma med uppslag, ställa förslag, försöka påverka folk. (...) Men i ett flerpartisystem kommer sådana förslag aldrig att vara helt entydiga: folk kommer att välja mellan olika sammansatta alternativ. Och rätten och makten att besluta måste ligga i händerna på majoriteten av producer/konsumenter/medborgare, inte hos någon annan. Vad är paternalistiskt eller despotiskt med det?"¹⁵

Vilken garanti finns det då för att folk kommer att fatta rätt ekologiska beslut, om det innebär att de måste ge upp en del konsumtionsvaror? Det finns ingen sådan "garanti", annat än förhoppningen om den demokratiska beslutprocessens rationalitet, när väl varufetischismens makt har brutits. Naturligtvis kommer felaktiga beslut att tas genom folkliga val, men tror någon att experter aldrig gör några misstag? Man kan vidare inte föreställa sig att ett sådant nytt demokratiskt samhälle grundläggs utan att majoriteten av folket redan har uppnått en hög

Annons ▼

Nu bygger vi en folkrörelse för klimatet!

Vi har ingen tid att förlora. Sverige behöver en bred, massiv rörelse som kan sätta tryck på politikerna för snabba minskningar av utsläppen av växthusgaser. Det görs alldeles för lite för att avvärja det hotande klimatkaoset, och därför vill vi samla alla som på olika sätt är beredda att arbeta för en radikal klimatpolitik: gamla som unga, fackföreningar som kyrkor, forskare som miljöaktivister, individer som föreningar och mycket mer därtill. Bara om vi blir tillräckligt många och starka kan vi driva fram de åtgärder som krävs.

www.klimataktion.nu

nivå av socialistiskt/ekologiskt medvetande genom sin kamp, sin självskolning och sin samhällserfarenhet under omvälvningen. Detta gör det troligt att anta att felaktiga beslut – inklusive sådana som går emot miljöns behov – senare kommer att rättas till¹⁶. Oavsett detta, är inte alternativen – de blinda marknadskrafterna, eller ”expertisens” ekologiskt upplysta diktatur – mycket mer farliga än den demokratiska processen, trots dess motsättningar?

Det är sant att planekonomi förutsätter att man har exekutiva/tekniska planeringsorgan som verkställer det som har beslutats, men om dessa står under permanent demokratisk kontroll underifrån så behöver de inte var mer auktoritära än till exempel administrationen för postväsendet i ett modernt land. Erfarenheterna av ”deltagande budgetar” i Brasilien på kommun- och provinsnivå är, trots dess uppenbara begränsningar, intressanta exempel på sådana direktdemokratiska processer. Man kan självklart inte förvänta sig att majoriteten av medborgarna kommer att ägna all sin lediga tid åt självstyrelse och att delta i möten. Som Ernest Mandel påpekade: ”medborgerligt självstyrelse innebär inte att delegerandet försvinner, utan att medborgarnas beslutsfattande kombineras med en striktare kontroll av de valda representanterna, utövad av dem som valt dem”¹⁷.

Det finns inte utrymme här för en detaljerad diskussion om andra uppfattningar om planerad ekonomi, som till exempel ”markandssocialism”, social ekologi (Murray Bookchin) med flera. Men några ord ska ägnas Michael Alberts idéer om ”deltagarekonomi” (parecon), vilken har debatterats en del inom den globala rättviserörelsen. Denna åskådning har en del gemensamma drag med det synsätt som framförts här – ekosocialistisk planering – såsom motstånd mot kapitalistisk marknad, tilltro till de arbetandes självorganisering och en grundläggande anti-auktoritär hållning. Det finns dock ett antal allvarliga brister med Alberts idéer. De bortser från ekologin och likställer all socialistisk planekonomi med byråkratiserad/centraliserad planekonomi av sovjetmodell.

DELTAGAREKONOMI

I Alberts begreppsvärld är deltagarekonomin baserad på en komplex institutionell konstruktion: ”Deltagarna i den deltagande planeringen är arbetarråden och sammanslutningar av dessa till branschvisa arbetarfederationer, konsumentråd och konsumentfederationer samt olika ”beräkningsnämnder” (Iteration Facilitation Boards). Planeringsproceduren är ganska enkel. En beräkningsnämnd sätter vad vi kan kalla ”indikativa priser” på alla varor, resurser, kapital och olika kategorier av arbetskraft. Konsumentråd och konsumentfederationer svarar med konsumtionsförslag som tar de indikativa priserna för varor och tjänster i slutkonsumtionsledet som uppskattningar av de sociala kostnaderna för att åstadkomma dem. Arbetarråd och federationer svarar med produktionsförslag som förtecknar vad de kommer att kunna producera, samt de resurser som krävs för denna produktion. Återigen används de indikativa priserna som upp-

skattningar av den sociala nyttan av det framställda och för att uppskatta kostnaderna av de använda resurserna. En beräkningsnämnd räknar sedan fram förhållandet mellan tillgång och efterfrågan för varje vara och justerar i ljuset av detta förhållande priset upp eller ner, i enlighet med samhället överenskomna algoritmer. Med ledning av de nya indikativa priserna reviderar konsument- och arbetarråd och respektive federationer sina utkast och framlägger nya förslag. (...) Istället för att kapitalister eller tjänstemän styr över arbetarna så är deltagarekonomi ett system där arbetare och konsumenter samarbetar för att bestämma vilka ekonomiska möjligheter som står till buds, och hur de ska nyttjas för att befrämja jämlikhet, solidaritet, mångfald och självstyrelse.¹⁸

Det huvudsakliga problemet med det här synsättet – som för övrigt inte är ”ganska enkelt”, utan mycket invecklat och i vissa delar ganska dunkelt – är att det tycks reducera den ekonomiska planeringen till en sorts förhandling mellan producenter och konsumenter om priser, resurstilldelning och produktionsnivåer, utbud och efterfrågan. Anta, till exempel, att branschrådet för arbetarna i bilindustrin träffar konsumentrådet för att diskutera priser och anpassning till utbud och efterfrågan. Det som

går förlorat här är just det som är det väsentligaste i ekosocialistisk planekonomi: en omstrukturering av samhällets transportsystem, där privatbilismens roll drastiskt reduceras. Eftersom ekosocialism kräver att hela industribranscher kommer att försvinna – kärnkraftsindustrin, till exempel – och att massiva investeringar görs i små eller nästan icke-existerande industribranscher, som till exempel solenergi; hur ska detta kunna uppnås med ”förhandlingar” mellan de befintliga produktionsenheterna och konsumentråden om ”input” och ”indikativa priser”?

Alberts modell avspeglar den rådande teknologiska produktionsstrukturen, och är för ”ekonomistisk” för att ta hänsyn till befolkningens globala, sociopolitiska och socioekologiska intressen, till individernas behov som medborgare och människor – behov som inte kan reduceras till ekonomiska intressen hos producenter och konsumenter. Han utelämnar inte bara Staten som institution i sin modell – vilket är fullt rimligt – men också *politiken* i form av konfrontation, på global samhällsnivå, mellan olika ekonomiska, sociala, politiska, ekologiska, kulturella och civilisatoriska valmöjligheter.

Övergången från kapitalismens ”destruktiva framåtskridande” till socialism är en historisk

bild: Anders Nilsson

EU militariserar mot klimathotet

Vid EU-toppmötet nyligen stod klimatet högt på dagordningen och kommissionen med Javier Solana i spetsen har lagt fram en viktig rapport, *Climate change and international security*. Pessimistiskt ser man små möjligheter att hålla temperaturökningen under de två grader FN:s klimatpanel satt som mål och i dystra ordalag skissas vad som redan hänt eller snart kommer att bli följden. Kraftigt skärpt konkurrens om naturresurser, alltifrån olja till vatten, inte minst mellan EU och Ryssland när Arktis tinar. Miljoner miljöflyktingar i Afrika, miljarder som får se sin hembygd försvinna i Asien och så vidare.

Slutsatsen borde rimligtvis vara att lägga EU:s mångmiljardbudget, dess tunga byråkrati liksom de enskilda ländernas hela kraft på att ställa om transportsystem, matförsörjning, energiproduktion och alla andra samhällsfunktioner till klimatneutrala system. Men läser man rapporten noggrant är kärnan en annan. För inbäddat mellan undergångsvisionen och till intet förpliktiggande ord om samarbete och miljövänlighet finns ett hårt budskap: i en allt mer hotfull värld måste EU stärka sin militära makt. Kanoner, robotar och bombplan skall försvara Europas intressen mot en svältande och konkurrerande omvärld.

Nu har dessa förslag varit i säck innan de hamnat i Solanas påse. I en omfattande rapport från hans förre arbetsgivare NATO lyfter några tidigare chefer för krigsmakterna i de stora NATO-länderna fram klimatet som ett viktigt hot mot "västs värderingar och livsstil". I rapporten, som läggs fram till NATO-mötet i april, kräver generalerna ett slut på EU:s "obstruktion" mot och rivalitet med NATO. Beslut skall tas med majoritet och inte kräva vare sig enighet eller FN sanktion. NATO skall förbehålla sig rätten att vara den första som tar till kärnvapen för att visa att "det finns en stor påk som vi kan använda om det behövs". Detta alltså inte från någon obskyr krigshetsarblogg utan ett viktigt diskussionsunderlag från tunga namn inom det NATO som Sverige nu dras allt närmare in i och vars ord ekar i de slutna sammanträdesrummen i Bryssel.

Militärutgifter är inte bara något av det mest kostsamma som finns utan definitivt det mest klimatskadliga. Enorma resurser läggs ner på något som inte tillför någon nytta alls till mänskligheten. I bästa fall rostar det bort, i värsta fall leder det till en än snabbare katastrof än uppvärmningen.

När nu ledningarna för EU och NATO med klimathoten som argument försöker dra med oss i en alleuropeisk militarisering är det en fråga om liv och död som inte borde få avgöras bakom stängda dörrar av byråkrater och militärer. Fredsrörelsen och klimatrörelsen har med ens blivit en och samma.

Lars Henriksson

Krönikan har tidigare varit publicerad på Göteborgs-Postens kultursida

höga konsumtion genom att skära ner energiförbrukningen till hälften; genom att avstå från vilaboende, centralvärme, tvättmaskiner, etc. Eftersom den här typen av drakonisk åtstramning uppenbarligen riskerar att vara mycket impopulär så leker en del miljöaktivister med tanken på någon form av "ekologisk diktatur"¹⁹.

I motsats till en sådan pessimistisk syn så tror vissa socialistiska optimister att tekniska framsteg och förnyelsebara energikällor kommer att möjliggöra en obegränsad tillväxt, och ett samhälligt överflöd så att "åt var och en efter behov" kan bli en realitet.

Det tycks mig som att både dessa riktningar har en gemensam, strikt *kvantitativ*, föreställning om "tillväxt" (negativ eller inte) och om produktivkrafternas utveckling. Det finns dock en tredje, mer adekvat, ståndpunkt: en omvandling av utvecklingsbegreppet *kvalitativa* innebörd. Det innebär att man sätter stopp för kapitalismens besinningslösa resursslöseri, som i stor utsträckning innebär produktion av värdelösa och/eller skadliga produkter. Rustningsindustrin är det tydligaste exemplet, men en stor andel av de varor som fabriceras under kapitalismen – med sitt avsiktligt inbyggda slitage – har inget annat syfte än att generera profit åt storbolagen. Kritiken gäller inte "onödig konsumtion" som något abstrakt begrepp, utan den allmänt rådande arten av konsumtion som är baserad på statusföremål, massivt slöseri, shopping som livsstil, ett maniskt samlande av varor och en tvångsmässig tillägnelse av de nymodigheter som modeindustrin prånglar ut. Ett nytt samhälle skulle inrikta produktionen mot tillfredställelsen av autentiska behov, och utgå från dem som kan beskrivas som fundamentala – vatten, mat, kläder och bostäder – men också innefatta de grundläggande tjänsterna: hälsovård, utbildning, transporter, kultur.

SYD - NORD

Uppenbarligen måste länderna på södra halvklotet, där dessa behov är långt ifrån tillfredställda, uppnå en betydligt högre "utvecklingsnivå" – och bygga järnvägar, sjukhus, avloppssystem och annan infrastruktur – i en annan omfattning än vad de industrialiserade länderna i norr behöver. Men det finns ingen anledning att detta inte kan uppnås med ett produktionssystem som är miljövänligt och baserat på förnyelsebara energikällor. Dessa länder kommer att behöva odla stora mängder livsmedel för att föda sina hungrande befolkningar, men detta kan uppnås – vilket det världsomspännande bondenätverket Via Campesina hävdar i årtal – genom en jordbruksnäring grundad på familj jordbruk, kooperativ eller kollektiv jordbruk framför de destruktiva och asociala metoder som kännetecknar den moderna livsmedelsindustrin: intensiv användning av bekämpningsmedel, kemikalier och modifierade grödor.

I stället för det nuvarande avskyvärda skuldsystemet och den imperialistiska exploateringen av länderna i Syd, kommer ett flöde av teknologiskt och ekonomiskt bistånd från norr till söder att uppstå, utan att befolkningen i Europa eller Nordamerika för den skull – som en del puri-

process, en ständigt pågående revolutionär omvandling av samhälle, kultur och mentalitet. Det centrala inslaget i denna process kan inte annat vara annat än politik, i den ovan nämnda betydelsen. Det är viktigt att framhålla att en sådan process inte kan påbörjas utan en revolutionär omvandling av sociala och politiska strukturer, och inte utan folkmajoritetens aktiva stöd för ett ekosocialistiskt program. Att utveckla socialistiskt medvetande och ekologisk lyhördhet är en process där den avgörande faktorn är människors egna kollektiva erfarenheter av kamp, från den lokala nivån ända till en radikal omvandling av hela samhället.

Denna övergång skulle inte bara leda till ett nytt produktionssystem och ett jämlikt och demokratiskt samhälle, utan också till ett alternativt *livssätt*, en ny ekosocialistisk *civilisation* bortom penningens regim, bortom artificiella – av reklamen skapade – konsumtionsvanor och bortom den obegränsade produktionen av varor som är värdelösa och/eller skadliga för miljön.

En del miljökampar anser att det enda alternativet till produktivismen är att hejda tillväxten helt och hållet, eller ersätta den med negativ tillväxt – det fransmännen benämner *décroissance* – och drastiskt minska befolkningens onödigt

bild: Peter Söderström

tanska miljöaktivister tycks tro – behöver ”sänka sin levnadsstandard”. De kommer bara att bli av med sin maniska konsumtion av värdelösa föremål frampressad av det kapitalistiska systemet som inte fyller några verkliga behov, samtidigt som begreppet levnadsstandard kommer att innebära något helt annat än nu, ett levnadssätt som är rikare, men med mindre konsumtion.

BEHOV OCH REKLAM

Hur skiljer man mellan autentiska behov och artificiella, falska och kortlivade? De sistnämnda uppstår genom någon form av mental manipulation, i synnerhet genom reklampåverkan. Reklamvärlden har trängt in i varje skrymsle av mänskligt liv i det moderna kapitalistiska samhället. Inte bara livsmedel och kläder utan idrott, kultur, religion och politik formas efter reklamens mönster. Våra gator, brevlådor, TV-skärmar, tidningar, landskap är permanent ockuperade av annonser som tvingar fram

irrationella och överdrivna konsumtionsvanor. Dessutom förbrukar reklamens propagandaapparat astronomiska mängder olja, el, arbetskraft, papper, kemikalier och andra råvaror, vilket bekostas av konsumenterna. Reklamen är en ”produktiv” bransch som inte bara är helt värdelös ur mänsklig synvinkel, utan står i direkt motsatsställning till verkliga samhälliga behov.

Medan reklam är en ofrånkomlig del av en kapitalistisk marknadsekonomi, så är den onödig i ett samhälle på väg mot socialism, och skulle komma att ersättas av information om varor och tjänster från konsumentorganisationer. Kriteriet för att skilja ett konstlat behov från ett verkligt är dess varaktighet efter det att annonseringen upphört. Naturligtvis kommer gamla konsumtionsvanor att bestå under några år, och ingen har heller rätt att påtala för människor vilka som är deras verkliga behov. Förändringen av konsumtionsmönster är en historisk process, och samtidigt en pedagogisk utmaning.

En del varor, som till exempel personbilar, innebär mer komplicerade problem. Privatbilsism är å ena sidan ett samhälligt gissel som varje år dödar och lemlästar hundratusentals människor, som förorenar luften i storstäderna – med svåra hälsoeffekter som följd – och som är en av huvudorsakerna bakom klimatförändringarna. Men å andra sidan så fyller privatbilsismen verkliga funktioner, som att transportera människor till och från deras arbeten och fritidssysslor. Lokala försök i en del europeiska städer med ekologiskt sinnat styre visar dock att det är möjligt att både genomföra kraftiga reduceringar av privatbilsismen genom att ersätta den med bussar och spårvagnar, och samtidigt vinna folkmajoritetens stöd för denna politik. I ett samhälle på väg mot ekosocialism, där kollektivtrafiken ovan och under jord utökats kraftigt och är avgiftsfri, och där gång- och cykelbanor är åtskilda från vägbanorna, skulle den privata bilen spela en mycket mindre roll än i det borgerliga samhället där den genom aggressiv och envis reklam har förvandlats till en fetisch – till ett prestigeobjekt och en identitetssymbol – i hjärtat av det personliga, sociala och erotiska livet²⁰.

I övergången till ett nytt samhälle kommer det att vara mycket lättare att kraftigt minska långtradartransporterna – vilka ligger bakom svåra olyckor och står för en stor andel av luftföroreningarna – och ersätta dem med tågtransporter. Bara kapitalismens absurda konkurrenslogik kan motivera den skadliga ökningen av långtradartransporter.

Jaha, kommer pessimisterna att säga, men individer drivs av en oändlig mångfald av strävanden och önskningar, som ni kommer att behöva kontrollera och begränsa och om nödvändigt förtrycka, och detta kommer följaktligen leda till inskränkningar i demokratin. Men en av ekosocialismens hörnstenar, som fanns redan hos Marx, är att i ett samhälle som befriats från kapitalistisk alienation så kommer ”att vara” dominera över ”att ha”. Verklig *fri tid* för den personliga utvecklingen genom aktiviteter av olika typer, inom olika områden – kultur, idrott, vetenskap, lek, erotik, konst och politik – kommer helt att överskugga begäret efter att äga saker.

NOTER

1. Karl Marx, *Das Kapital*, Vol. 1, Berlin: Dietz Verlag, s. 529-530. För en enastående analys av logiken i kapitalismens destruktiva framåtskridande, se Joel Kovel, *The Enemy of Nature. The End of Capitalism or the End of the World?*, New York; Zed Books, 2002.
2. James O'Connor, *Natural Causes. Essays in Ecological Marxism*, New York: The Guilford Press, 1998, s. 278, 331.
3. John Bellamy Foster använder begreppet ”ekologisk revolution”, men menar att ”en global ekologisk revolution värdig namnet enbart kan vara en del av en större social – och, skulle jag säga, socialistisk – revolution. En sådan revolution (...) skulle kräva, som Marx framhöll, att de förenade producenterna styrde rationellt utifrån den mänskliga metabolismens relation till naturen. (...) Den kan hämta inspiration från William Morris, en av Karl Marx mest originella och ekologiskt medvetna efterföljare, från Gandhi, och från andra radikala, revolutionära och materialistiska tänkare, inklusive Marx själv, ända tillbaka till Epikuros”. (*Organizing Ecological Revolution*, Monthly Review, 57.5, Oktober 2005, s. 9-10).

4. För en ekosocialistisk kritik av den ”reellt existerande ekopolitiken” – grön ekonomi, djupekologi, bioregionalism, etc – se ovan nämnda bok av Joel Kovel, *The Enemy of Nature*, kap. 7.
5. Richard Smith, *The Engine of Eco Collapse. Capitalism, Nature and Socialism*, vol. 16, nr. 4, december 2005, s. 31, 33.
6. Se John Bellamy Foster, *Marx's Ecology. Materialism and Nature*, New York, Monthly Review Press, 2000.
7. F. Engels, *Anti-Dühring*, Paris, Ed. Sociales, 1950, s. 318.
8. R. Smith, *Ibid.* s. 35.
9. K. Marx, *Das Kapital*, Berlin, Dietz Verlag, 1968, vol. III, s. 828, vol. I, s. 92. Man kan hitta liknande problem i samtida marxism; till exempel argumenterade Ernest Mandel för en ”demokratisk-centralistisk planering under en nationell kongress av arbetarråd, bestående till största delen av faktiska arbetare” (*Economics of Transition Period*, i *50 Years of World Revolution*, Pathfinder Press, 1971, s. 286). I senare verk hänvisar han snarare till producenter/konsumenter.
10. Ernest Mandel definierar planekonomi på följande sätt: ”En ekonomi som styrs av en plan innebär ... att samhällets relativt

- knappa resurser inte fördelas blint (”bakom ryggen på producenten-konsumenten”) genom värdelagen, utan att de medvetet allokeras enligt förutbestämda principer. I en övergångsekonomi där socialistisk demokrati härskar bestämmer arbetarklassens massor demokratiskt dessa principer” (*Economics of Transition Period*, s. 282).
11. ”Från arbetarklassens synvinkel är uppoffringar ålagda av en maktfullkomlig byråkrati vare sig mer eller mindre ’acceptabla’ än uppoffringar som åläggs dem av blinda marknadsmekanismer. Dessa är enbart två olika former av samma alienation” (*Economics of Transition Period*, s. 285). Vi kommer ofta citera skrifter av Ernest Mandel, då han är en av de mest välformulerade socialistiska teoretikerna av demokratisk planekonomi. Men det skall nämnas att han inte införlivade den ekologiska frågan som en central aspekt i sin ekonomiska argumentation förrän under sent 1980-tal.
12. I sin nyutkomna och anmärkningsvärda bok om socialism trycker den argentinske marxistiske ekonomen Claudio Katz på att demokratisk planekonomi, styrd underifrån av befolkningsmajoriteten,

Driften att äga inympas genom den varufetischism som är inneboende i det kapitalistiska systemet, genom den förhärskande ideologin och genom marknadsföringens makt: det finns inga bevis för att den är en del av den "mänskliga naturen" som de reaktionära livsåskådningarna vill få oss att tro. Som Ernest Mandel poängterade: "Den fortgående anhopningen av mer och mer varor (med avtagande "marginalnytta") är på intet sätt ett universellt eller ens ett dominerande drag i det mänskliga beteendet. Att utveckla talanger och förmågor för egen skull; omsorg om liv och hälsa; barnaskötsel; utveckla rika sociala relationer (...) allt detta kommer att bli centrala drivkrafter när väl de grundläggande materiella behoven tillfredsställts"²¹.

EN MÖJLIG UTOPI?

Men som vi tidigare understrukt innebär detta inte att det inte kommer att uppstå konflikter (särskilt under övergångsprocessen) mellan krav på miljöhänsyn och sociala behov, eller mellan ekologisk nödvändighet och nödvändigheten att utveckla grundläggande infrastruktur, mellan folkliga konsumtionsvanor och resursbrist – särskilt i de fattiga länderna. Ett klasslöst samhälle är inte ett samhälle utan motsättningar och konflikter. Dessa är oundvikliga, men det är den demokratiska planekonomins uppgift att med ett ekosocialistiskt perspektiv och befriad från kapitalismens profitkrav lösa dem genom en pluralistisk och öppen diskussion som leder till att det är samhällsmedborgarna som fattar besluten. Sådan deltagande demokrati på verklig gräsrotsnivå är enda sättet, inte att undvika misstag, men att möjliggöra det samhälliga kollektivets självkorrigering av sina egna misstag.

Är detta en utopi? I sin etymologiska betydelse – "något som inte existerar någonstans" – ja, i högsta grad. Men är inte utopier, visioner av en alternativ framtid och önskebilder av ett annat samhälle nödvändiga verktyg för varje rörelse som vill ifrågasätta den rådande ordningen? Som Daniel Singer förklarade i ett kraftfullt kapitel betitlat *Realistic Utopia* i sitt litterära och politiska testamente, *Whose Millenium?:* "...om den etablerade ordningen i nuläget tycks så solid, trots de rådande omständigheterna, och arbetarrörelsen och den breda vänstern är så förlamad,

så beror det på bristen av radikala alternativ. (...) Huvudregeln i det samhälliga spelet är att det inte är tillåtet att ifrågasätta vare sig premisserna för det rådande systemets legitimitet, eller själva samhällets grundvalar. Bara ett globalt formulerat alternativ som bryter mot dessa regler, vilka annars leder till resignation och underkastelse, kan ge tyngd åt den samhällsomvandlande rörelsen"²².

Ett socialistiskt och ekologiskt Utopia är objektivt endast en möjlighet, inte det oundvikliga resultatet av kapitalismens motsättningar eller av "järnhårda historiska lagar". Framtiden kan inte förutsägas, förutom i villkorade termer: utan en ekosocialistisk samhällsomvandling och en radikal förändring av det civilisatoriska paradigmet, så kommer kapitalismens logik att leda till dramatiska ekologiska katastrofer som hotar liv och hälsa för miljardier människor; kanske till och med människan som art.

Att drömma om och kämpa för en grön socialism innebär inte att man inte kan kämpa för konkreta och angelägna reformer. Utan att hålla sig med några illusioner om en "ren kapitalism" måste man försöka vinna tid och påverka dagens makt-havare till basala förändringar: förbud mot freoner som förstör ozonlagret, stopp för genmodifierade organismer, reduktion av växthusgaser, utbyggd kollektivtrafik, skatt på förorenande bilar, successiv ersättning av lastbilar med tåg, åtstramning av fiskeindustrin samt av användningen av bekämpningsmedel och kemikalier inom jordbruket. Dessa och liknande frågor ligger i hjärtat på den globala rättviserörelsen och World Social Forum – en avgörande utveckling som sedan Seattle 1999 har inneburit en sammanflätning av de sociala rörelserna med miljörörelsen i deras gemensamma kamp mot det rådande systemet.

Dessa angelägna ekosociala krav kan leda till en radikaliseringsprocess, på villkor att man inte accepterar någon anpassning till "[den kapitalistiska] marknadens" eller "konkurrensens" krav. Enligt vad marxister brukar kalla "övergångsprogrammet logik", kan varje liten seger, varje liten framgång direkt leda till nya mål och mer radikala krav. Kamper kring konkreta frågor är därför viktiga, inte bara för att små framgångar är välkomna i sig, utan för att de bidrar

till att höja det ekologiska och socialistiska medvetandet, och för att de leder till aktivitet och underifrånorganisering. Det är nödvändiga och avgörande faktorer för en radikal, det vill säga revolutionär, världsförändring.

Lokala experiment som bilfria zoner i flera europeiska städer, organiska odling i kooperativ som genomförts av den brasilianska bonderörelsen (MST), eller med deltagande budget i Porto Alegre och, under några år, i den brasilianska delstaten Rio Grande do Sul (under PT:s guvenör Olívio Dutra), är begränsade men intressanta exempel på social/ekologisk förändring. Genom att låta lokala församlingar göra prioriteringar i budgeten var Porto Alegre – tills vänstern förlorade lokalvalen 2002 – kanske den mest tilltalande erfarenheten av "planering underifrån", trots dess begränsningar²³.

Några progressiva åtgärder har också tagits av vissa nationella regeringar, men på det hela taget har erfarenheterna av center-vänster och "röd-gröna" koalitioner i Europa och Latinamerika, vilka stadigt befunnit sig inom ramarna för socialliberala varianter på kapitalets globalisering, varit en besvikelse.

Det kommer inte att ske någon radikal samhällsövergång om inte de krafter som är hängivna ett radikalt socialistiskt och ekologiskt program uppnår hegemoni – i Gramscis bemärkelse av ordet. I takt med att det globala tillståndet för miljön blir värre, och hoten kommer närmare, arbetar tiden för en förändring. Men tiden håller också på att rinna ut, för inom några år – ingen kan säga hur många – kan skadan vara omöjlig att reparera.

Det finns tyvärr ingen anledning till optimism: den förskansade styrande eliten är oerhört mäktig, och de radikala motståndskrafterna fortfarande små. Men de är det enda hoppet om att stoppa kapitalismens katastrofala kurs mot mera "tillväxt". Walter Benjamin menade att revolutioner inte var historiens lokomotiv, utan snarare mänsklighetens nödbroms innan tåget störtar ned i avgrunden...²⁴. ■

Översättning: Daniel Brandell & Peter Belfrage

"inte är identiskt med absolut centralisering, förstelning, krigskommunism eller kommandoekonomi. Övergången kräver att planering överordnas marknaden, men inte en förkvävning av marknadsmekanismerna. Kombinationen mellan de båda bör anpassas efter varje situation och varje land". Emellertid, "är målet för den socialistiska processen inte att upprätthålla en oföränderlig jämvikt, utan att progressivt avskaffa positionerna på marknaden." (C.Katz, *El porvenir del Socialismo*, Buenos Aires, Herramienta/Imago Mundi, 2004, s. 47-48.)

13. *Anti-Dühring*, s. 349.

14. J. Kovel, *Enemy of Nature*, s. 215.

15. E. Mandel, *Power and Money, A Marxist Theory of Bureaucracy*, London, Verso, 1992 s. 209.

16. Ernest Mandel noterade: "Vi anser inte att 'majoriteten alltid har rätt' (...). Alla gör misstag. Detta kommer säkerligen vara sant för majoriteten av medborgarna, för majoriteten av producenterna, och för majoriteten av konsumenterna. Men det kommer vara en grundläggande skillnad mellan dem och deras föregångare. I ett system med ojämlika maktförhållanden (...) är sällan de som

fattar felaktiga beslut om resursernas fördelning desamma som drabbas av misstagens konsekvenser (...). Om det existerar riktig politisk demokrati, riktiga kulturella val och information, är det svårt att tänka sig att majoriteten skulle vilja se sina skogar dö (...) eller deras sjukhus vara underbemannade, utan snarare är det troligt att de snabbt rättar sina misstag. (*In defense of socialist planning*, *New Left Review*, nr. 159, October 1986, s. 31.)

17. E. Mandel, *Power and Money*, s. 204.

18. Michael Albert, *Participatory Economics. Life After Capitalism*, London, Verso, 2003, kapitel 9.

19. Ernest Mandel var skeptisk till möjligheten av snabba förändringar av konsumtionsvanorna, vad gäller till exempel privatbilismen: "Om konsumenter och producenter trots den miljöförstöring och andra problem som privatbilismen ger upphov till vill behålla privatbilismens dominerande ställning och fortsätta förorena städerna så är det deras rättighet. Förändringar av väletablerade konsumtionsmönster går som regel långsamt – det är väl inte många som tror att arbetarna i USA kommer att över-

ge sitt tycke för bilen dagen efter revolutionen". (*In defense of socialist planning*, s. 30). Fastän Mandel har rätt i det felaktiga i att tvinga på människor nya konsumtionsvanor så underskattar han kraftigt det inflytande ett utbyggt kollektivt transportsystem utan avgifter har, och också det majoritetsstöd som redan idag finns i flera stora europeiska städer för att begränsa biltrafiken.

20. Ernest Mandel, *Power and Money*, s. 206.

21. Mandel *Ibid*.

22. D. Singer, *Whose Millenium? Theirs or Ours?*, New York, Monthly Review Press, 1999, s. 259-260.

23. Se S. Baierle, *The Porto Alegre Thermidor*, i *Socialist Register* 2003.

24. Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, Volym I/3, Frankfurt, Suhrkamp, 1980, s. 1232.

TETOFFENSIVEN

– vietnamkrigets avgörande operation

Vietnamkriget slutade 1975 med det vietnamesiska folkets och befrielseörelsen FNL:s seger över världens starkaste militärmakt USA. Trots att USA fällde mer bomber över Vietnam än vad som fälldes sammanlagt under hela andra världskriget fick dess krigsmakt se sig besegrad.

Hur var det möjligt? I år har det gått 40 år sedan den så kallade Tetoffensiven, som kom att få avgörande betydelse. TV-bilderna av striderna som kablades ut övertygade opinionen i USA och övriga världen att detta var ett krig som USA inte kunde vinna. Phil Hearse ger oss en bild av själva operationen, tecknar bakgrunden och belyser dess politiska konsekvenser

Tetoffensiven, som inleddes i månads-skiftet januari – februari 1968, kom att bli avgörande för det amerikanska nederlaget i Vietnamkriget. Paradoxalt nog uppnådde den väpnade resningens styrkor – den reguljära nordvietnamesiska armén (PAVN) och befrielseörelsen i södra Vietnam (FNL) – få av sina militära mål och led stora förluster. Men offensivens väldiga omfattning och den bild av strider i städerna som kablades ut på TV-skärmarna över hela världen övertygade opinionen i USA och resten av världen att detta var ett krig som USA aldrig kunde vinna, vilket kom att överskugga den karska optimism som den amerikanska regeringen och de militära befälhavarna i Vietnam gav uttryck för. Fem månader efter offensivens inledning hade den amerikanske överbefälhavaren, general William C. Westmoreland, fått sparken, bombningen av Nordvietnam hade avbrutits och USA:s president, Lyndon Johnson, kungjort att han inte kandiderade för en andra period i ämbetet.

Beslutet att USA skulle statuera exempel i Vietnam, och inte tillåta en kommunistisk seger, togs inte av Lyndon Johnson utan så tidigt som 1962, under John F. Kennedys presidentskap. Händelser som den kubanska revolutionen, framväxten av vänsternationalism i Kongo och annorstädes och en rad befrielsekrig i de portugisiska kolonierna¹ gjorde att USA började frukta att Sovjet och Kina – eller den kommunistiska världen rent allmänt – höll på att utveckla en strategi i tredje världen för väpnad nationell befrielsekamp.

Den stora rädslan för ”kommunistisk aggression” skiftade fokus från en fullständigt verklighetsfrånvärd fruktan för en rysk invasion i västra Europa met en välgrundad oro för väpnade resningar i Asien, Afrika och Latinamerika. I sitt installationstal som president 1961 poängterade Kennedy att USA var berett att ”betala vilket pris som helst, bära alla bördor, tackla alla svårigheter, stödja varje vän, bekämpa varje fiende, för att garantera frihetens överlevnad och seger”.

Andemeningen i detta, och den mer konkreta betydelsen av att ”betala vilket pris som helst”, uppdagades mycket tydligt i Vietnam.

År 1965 var en halv miljon amerikanska soldater stationerade i Vietnam. Det var inte förrän den amerikanska truppnumraren nått denna nivå som reguljära nordvietnamesiska militära enheters närvaro konstaterades i Sydvietnam. Innan dess hade motståndstriden framför allt utkämpats av FNL.

USA:s STRATEGI

Den amerikanska strategin kretsade kring två element:

- Att straffa Nordvietnam för dess stöd till FNL genom att bomba sönder landets infrastruktur (den så kallade Operation ”Rolling Thunder”)
- Identifiera och oskadliggöra väpnade enheter på den vietnamesiska landsbygden, straffa de vietnamesiska bönderna för dess stöd till FNL genom att rasera byar och framtvunga öppna strider med FNL och PAVN. Huvudmålet var att i ett utnöttningskrig åsamka fienden maximal skada.

Under tre år av permanent bombning uppnådde operation Rolling Thunder målsättningen att förstöra det mesta av Nordvietnams infrastruktur. När Johnson avbröt bombningarna hade de amerikanska strategerna svårt att finna några mål. Paradoxalt nog möttes dock Rolling Thunder av ett ut av de mest effektiva luftvärnsmotstånd som historien skådat. Fler än 1200 amerikanska plan sköts ner, varav dussintals gigantiska B-52:or och hundratals attackplan. Omkring tusen amerikaner dödades på så sätt och hundratals togs till fånga. Det är troligt att Kina i inledningsskedet gav en del materiellt stöd till motståndet, men de avgörande luftvärnsmissilerna levererades av Sovjet. Ett antal amerikanska plan sköts ner vid strider mot vietnamesiska luftstyrkor, men anklagelsen om att vissa av dessa plan bemannades av ryska piloter förblir obekräftad.

Trots detta framgångsrika motstånd – framför

allt anslående vid en sentida jämförelse med de två Irakkrigen² – gjorde styrkan i bombkampanjen dess resultat förödande. Tiotusentals civila nordvietnameser dödades. Michael Maclear, en kanadensisk journalist som besökte Nordvietnam under bombningarna, uppskattade antalet civila dödsoffer till 180 000³. Han skrev: ”Fem städer hade jämnats med marken – Phu Ly, Ninh Binh, Thanh Hoa, Vinh och Ha Tinh – alla med en befolkning på mellan 10 000 och 30 000. Nordvietnams tredje största stad, Nam Dinh – med 90 000 invånare – var illa åtgången men åtminstone igenkännlig. Därtill konstaterades 18 andra städer vara helt raserade”⁴. Men detta ändade inte – eller blev inte ens något allvarligt streck i räkningen för strömmen av soldater och materiell mot söder via Ho Chi Minh-leden genom Kambodja.

USA:s utnöttningsstrategi i söder slog sönder den sociala strukturen på den vietnamesiska landsbygden och dödade upp till en miljon människor⁵ – till övervägande delen civila. Motståndet krossades inte men kriget mot bönderna gjorde det hela mycket svårare. USA använde sig av samma typ av koloniala barbari som brittena praktiserat i Malaya och fransmännen i Algeriet i hänsynslösa och systematiska massaker på bönderna. Många drevs, precis som i Malaya, samman i ”strategiska byar”, men efter att denna strategi rönt bakslag kom hundratals att istället fly bombningarna in till den relativa säkerheten i de större städerna vilka kom att översvämmas av flyktingar⁶.

Mellan 1965 och 1967 utkämpades dussintals slag till lands och sjöss mellan amerikanerna och enheter från FNL och PAVN. Trots att de amerikanska befälhavarna i sina dagliga kommunikéer allt ihärdigare basunerade ut militära framgångar lyckades man aldrig tillfoga vietnameserna några avgörande nederlag. Under denna period växte antikrigsrörelsen över hela världen – och framför allt i USA – när nyheter om alla grymheter kom allmänheten tillkänna och de amerikanska dödstalen steg.

KOMMUNISTPARTIETS VÄGVAL

I efterhand har det klarlagts att det 1967 utbröt en debatt i det vietnamesiska kommunistpartiet om hur man skulle tackla dödläget, där USA:s massiva bruk av tungt artilleri – i kombination med snabba truppförflyttningar med helikoptrar – avfolkade landsbygden och nödvändiggjorde en omprövning av gerillakrigets upprorsstrategi.

Vissa skribenter har försökt att urskilja olika linjer inom kommunistpartiets ledning. De hävdar att Le Duan ledde de ”militanta”, vilka slutligen vann majoritet för en allmän väpnad resning, i förhållande till dem som förespråkade en strategi av ”förlängt folkkrig” (ett utdraget gerillakrig) i kombination med förhandlingar, alternativt en konventionell krigföring parat med förhandlingar. Diskussioner av detta slag är inte ovanliga och vi kan se paralleller med debatterna inom det sandinistiska ledarskapet i Nicaragua före 1979 och i FMLN:s ledning under befrielsekampen i El Salvador.

I mitten av 1967 hade partiets ledarskap bestämt sig för att man skulle agera utefter linjen ”allmän offensiv, allmänt uppror”. Det innebar attacker mot de amerikanska trupperna över hela landet, men också invasioner av städer för att provocera fram urbana resningar mot amerikanerna och deras sydvietnamesiska allierade. I sin bok *Vietnam – Anatomy of War* skriver Gabriel Kolko att trevare lades ut mot olika sydvietnamesiska oppositionsgrupper i exil om möjligheten att bilda en provisorisk regering tillsammans med FNL i händelse av att offensiven skulle bli lyckosam (vilket förmodligen inbegrep befrielsen av åtminstone en provinshuvudstad).

Gabriel Kolko hävdar att Tetoffensiven inte drogs igång med perspektivet att en allmän resning var ofrånkomlig, utan att den endast var möjlig. Han betonar att kommunistpartiet hoppades på en resning, men att man under alla omständigheter trodde att offensiven skulle rendera amerikanerna och den sydvietnamesiska armén ett avgörande slag som de aldrig tillfullo skulle återhämta sig från⁷.

STORM PÅ VÄG

Från september 1967 informerades befälhavarna i den nordvietnamesiska armén och FNL om den förestående offensiven. Artiklar i den vietnamesiska pressen analyserade den rådande krigssituationen och de militära perspektiven. Stora mängder materiell började att forslas söderut och nya armeenheter förflyttades nerför Ho Chi Minh leden. Amerikanska underrättelser, inklusive dokument som beslagtogs i strider, gav för handen att en stor offensiv planerades, men USA:s militär hade inte kännedom om offensivens vidd eller tidpunkt. Ingen trodde att det skulle bli en offensiv av det mäktiga slag som det till slut blev.

PAVN:s överbefälhavare, Nguyen Giap, segerherren från Dien Bien Phu⁸, ledde i oktober och november en rad attacker i gränsområdena för att tvinga bort de amerikanska och sydvietnamesiska trupperna från städerna. Samtidigt belägrades den amerikanska basen i

EN ARTIKEL AV PHIL HEARSE

Artikelförfattaren är medlem i ISG, Fjärde Internationalens brittiska sektion.

Khe Sanh, en belägring som kom att sträcka sig ända fram till april 1968 och resultera i hundratals döda amerikanska soldater. De amerikanska strategerna stod undrande inför huruvida detta var offensiven, vilket det inte var. När den verkliga kom blev de fullständigt tagna på sängen.

Offensiven inleddes 30 januari då sex provinshuvudstäder och många amerikanska baser attackerades. Denna första attackväg verkar att ha varit ett extraordinärt misstag, bottnande i bruket av olika typer av almanackor bland offensivens enheter. Nästa natt, 31 januari, kom så den verkliga offensiven då hundratals mål över hela södra Vietnam attackerades. FNL-soldater slog till mot nyckelpositioner i Saigon och intog den amerikanska ambassaden. Amerikansk militärpolis tvingades utkämpa en sex timmars lång strid för att återta kontrollen över själva sinnebildens för USA:s makt i landet, en händelse som blev till en global medial sensation.

De flesta av attackerna slogs emellertid tillbaka, och ibland med kännbara vietnamesiska förluster. I Saigons kinesdominerade förort Cholon bet sig dock FNL-krigarna fast. Striderna här fångades upp av TV och gav eko över hela världen. FNL drevs endast ut efter ett massivt luftbombardemang som dödade hundratals civila.

Trupper från den nordvietnamesiska armén höll den norra provinshuvudstaden Hue i 26 dagar, vilket fick en amerikansk befälhavare att fälla den spektakulära och befängda kommentaren att ”vi var tvungna att radera staden för att rädda den”. Efter att amerikanerna återtagit staden påstod man att massgravar funnits med kroppar från hundratals civila, offer som sades ha avrättats av de nordvietnamesiska trupperna. Senare tids forskning har emellertid klarlagt att efter återtagandet av staden avrättade sydvietnamesiska vedergällningsstyrkor alla som kunde misstänkas för att ha samarbetat med nordvietnameserna.

Attackerna under Tetoffensiven hade varit spektakulära, men de blev inte startskottet till en allmän folklig resning. Varför inte? Civilbefolkningen, som strömmade in i städerna på grund av USA:s bombning, nåddes vanligtvis inte av FNL:s propaganda och agitation. Hur som helst är det otroligt svårt för en stadsbefolk-

ning att resa sig mot en välbeväpnad och brutal fiende om den inte har någon form av basal organisering, inga vapen och inget sätt att fysiskt försvara sig självt – framför allt inte så länge det inte finns några tecken på att resningen är på väg att vinna en avgörande seger. Det är också lärdomen från FMLN:s⁹ försök att få till stånd ett allmänt uppror i El Salvador 1979

Mer allmänt påvisade offensiven svårigheten med att besegra stora arméer som därtill är väldigt rörliga¹⁰ och i regelrätta slag utrustade med en överlägsen beväpning. Det gick inte att slå ut amerikanerna och den sydvietnamesiska armén i ett enstaka slag. Hela historien av väpnad nationell nationell gerillakamp – från Algeriet till Mocambique – visar också att kolonialmakterna drevs ut genom en lång och svår befrielsekamp (som i Algeriet inbegrep ett ansenligt motstånd i städerna); de tröttades ut, demoraliserades och nederlaget de led var främst politiskt.

POLITISKA IMPLIKATIONER

Resningens politiska mål deklarerades tydligt i att otaliga kommuniker och spreds till folket via radio och flygblad. Dessa tillkännagav bildandet av en Nationell demokratisk fredsfront, och satte revolutionens nationella och demokratiska uppgifter i förgrunden. De informerade också om bildandet av en mängd frontkommittéer – vilka riktade sig speciellt till vissa yrkesgrupper, religiösa samfund, unga människor och andra med uppmaningen att ansluta sig till resningen. Särskilt mycket energi lades på att försöka få vanliga meniga soldater i den sydvietnamesiska armén att desertera. Betydelsefullt var också tillkännagivandet om bildandet av upprorskommittéer, vilket underlättade för FNL att leda den militära kampen.

Den 31:e januari citerade radio Hanoi Saigons upprorskommitté: ”Upprorskommittén uppmanar alla människor och revolutionära krafter att göra motstånd och oupphörligen attackera fienden för att tillkämpa sig en fullständig seger. Upprorskommittén uppmanar patrioter i områden som fortfarande kontrolleras av Thieu-Ky-Loan-klicket att bestämt och intensivt motstå terrorism, att hjälpa de revolutionära styrkorna med att slå ned de motbjudande och grymma

lakejerna, att bilda patriotiska styrkor och bidra till befriandet av vår älskade stad. Upprorkommittén uppmanar också marionettrupperna, reserven, polisstyrkorna, pansar- och artilleristyrkorna att inte dö förgäves för den blodtörstiga kollaboratörsklickan Thieu-Ky-Loan utan snabbt integrera sig i de revolutionära leden för fosterlandets framgång”¹¹

I Hue, liksom på många andra platser, utgick specifikt riktade uppmaningar till folket att resa sig: ”Den Nationella Demokratiska Fredsfronten riktar en av behovet påkallad vädjan till alla grupper och alla patriotiska krafter, ungdomar, kvinnor, college- och högskolestudenter i Hue att resa sig och leda ett väpnat uppror, störta den förrädiska Thieu-Ky-klickan, tvinga amerikanerna ut från södern, återföra makten till folket så att landet kan uppnå fred och självständighet. Fosterlandet uppmanar alla människor i Hue att resa sig som en man”.

Massvis liknande uppmaningar via radion och flygblad uppfångades av de amerikanska säkerhetsstyrkorna. De uppdagade åtminstone offensivens officiella mål – att skapa en bred front av alla krafter i opposition till den sydvietnamesiska regimen och den amerikanska ockupationen för att störta Thieu-Ky-regeringen, vinna över väsentliga delar av den sydvietnamesiska militären, att skapa folkliga organisationer för varje social sektor av betydelse och ena dessa i en provisorisk regering som skulle förhandla med FNL om fred och nationell återförening. USA:s våldsamma svar och beredvillighet att utsätta civilbefolkningen för svåra lidanden för att tvinga ut FNL från städerna omöjliggjorde uppnåendet.

FÖRLORARNAS TRIUMF

Antikommunistiska kommentatorer var snabba med att förkunna att Tetoffensiven var ett gigantiskt nederlag för kommunisterna. Walter Schwarz fick två sidors utrymme i *The Guardian* för att poängtera att de förluster som FNL och PAVN åsamkats var av den storleksordningen att de var avgörande för krigets utgång. Men efter Tet led amerikanska befälhavare av en allt tydligare brist på trovärdighet i allmänhetens ögon. General Westmoreland hade kontinuerligt informerat media om de avgörande nederlag som FNL och PAVN lidit, men sådana optimistiska förkunnelser tog inte med de politiska konsekvenserna i beräkningen. I framför allt USA var opinionen ytterst chockad, och då inte bara av offensivens omfattning, utan även av de brutala scener från Saigon som kablades ut över TV-skärmarna. Dessa scener var sedermera avgörande för de amerikanska truppernas slutliga tillbakadragande.

För de vietnamesiska kommunisterna var offensivens utfall såväl en stor misräkning som en otrolig framgång. Militärt sett var den mindre lyckosamt än väntat; bland annat åsamkades FNL:s kader en oproportionerligt stor andel förluster, på grund av att det var de som satt inne med kunskap om lokala förhållanden och därför kom att gå i främsta ledet när man intog städer. Efter Tet blev FNL aldrig mer en så tungt vägande faktor i striderna, vilka alltmer kom att utvecklas till ett regelrätt konventionellt krig där många vietnamesiska enheter använde

sig av tungt artilleri och stridsvagnar – inte gerillakrigets beväpning.

Politiskt sett var offensiven däremot framgångsrik bortom det vietnamesiska ledarskapets vildaste förhoppningar. Washington var förbryllat och förödmjukat. Offensiven gav också antikrigsrörelsen i världsmåttstock en ordentlig skjuts framåt.

Därtill gav Tetoffensiven vänsterns perspektiv vind i seglen, vilket under året kom att präglade tidsandan och händelseutvecklingen över hela världen. I februari 1968 ägde Berlins internationella Vietnamkonferens rum och en demonstration hölls i direkt anslutning till offensiven under en banderoll som förkunnade att ”en revolutionärs plikt är att göra revolution”. Politiskt sett visade Tet att imperialisterna inte var oöverberrädda. Dessutom tillhörde de som bekämpade USA militärt – till skillnad mot i dagens Irak – den politiska vänstern. Socialister av skilda schatteringar kunde sympatisera med dessa kämpar, även om de hade kritik mot det vietnamesiska kommunistpartiet. Utvecklingen i Vietnam sågs allmänt som en social revolution, inte bara som en nationell befrielsekamp. Tet gav en avgörande pusselbit till vänsterns bild av världen och bidrog till att skapa ett gynnsamt klimat för antiimperialistiska och revolutionära socialistiska perspektiv, speciellt bland yngre människor.

Richard Nixon tillträdde som amerikansk president 1969 och inledde omedelbart förhandlingar, förhandlingar som slutligen 1973 ändade i hemtagandet av den stora merparten av de amerikanska trupperna. Från och med nu var det bara en tidsfråga innan den sydvietnamesiska regeringen skulle kollapsa och landet återförenas, vilket skedde i maj 1975.

Den brittiske samhällscommentatorn Will Hutton¹² påstår att den viktigaste konsekvensen av Vietnamkriget var att amerikanerna ända fram till 1975 lyckades förhindra ett kommunistiskt maktövertagande och hindrade därmed att flera av länderna i Sydostasien föll under kommunismen. Liksom när det gäller det mesta av

kontrafaktisk historieskrivning finns det inget sätt att belägga att ett scenario är mer relevant än ett annat. Och även om detta skulle vara sant nödgades USA betala ett enormt högt pris. Landets förmåga till militära interventioner över världen hade stäckts för en generation framåt. De militära kostnaderna spädde på inflationen i världsekonomin och dollarns värde dalade, vilket i sin tur var en av huvudorsakerna till den globala ekonomiska nedgången efter kriget. Kriget kom att förändra synen på begreppet ”USA-imperialismen” – från en kliche inom vänstern till en levande realitet för hundratusentals människor. Vietnam födde fram en antikrigsrörelse av massformat, inom vilken en tradition av internationell solidaritet återuppväcktes efter att den till stor del sedan spanska inbördeskriget legat i dvala. Och inte minst förde det – för första gången sedan 1930-talet – fram revolutionära socialister i de imperialistiska länderna som förgrundsfigurer i en massrörelse.

Översättning: Anders Karlsson

Ur: *International Viewpoint*, nr. 396, januari 2008

NOTER

1. Speciellt det som leddes av Amílcar Cabral på Kap Verdeöarna.
2. Irakierna sköt ner ungefär 150 allierade plan i kriget 1991. I kriget 2003 sköts bara en handfull ner.
3. Michael Maclear, *Vietnam – the Ten Thousand Day War*, Thames Methuen, London 1981.
4. *Ibid* sid. 334.
5. Se Gabriel Kolko, *Vietnam, Anatomy of War*, sid. 200.
6. Befolkningen i städerna ökade från 21 procent av landets invånare 1960 till 43 procent 1972.
7. Kolkos källor för detta påstående är vad partiledare skrivit efter Tetoffensiven, vilket kan innebära ett visst mått av efterhandskonstruktioner.
8. Det avgörande slaget 1954 som slutligen tvingade bort Frankrike från Indokina.
9. Farabundo Martis Nationella befrielsefront, den salvadoranska revolutionära samordningen.
10. Vietnam var det första ”helikopterkriget”.
11. *Vietnam dokument och forskarnoter*, Saigon, mars 1968.
12. I sin bok *The writing on the Wall: China and the West in the 21 century*, 2007.

ATT PROVOCERA AVANTGARDET

– Palm och modernismen

Det finns författare som biter sig fast över epokerna, ordkonstnärer vars angelägenhet inte vittrar. Wilhelm Moberg, Sara Lidman, Hjalmar Söderberg – listan kan göras lång. Göran Palm tillhör otvivelaktigt denna kategori. Sedan sitt genombrott på 1960-talet har han varit en av våra mest mångsidiga, kontroversiella och samtidigt folkliga författare. I sin senaste bok *Tack modernismen för den tid som varit!* går han i klinch med den breda strömning som han själv de facto är en del av – modernismen. Per-Olof Mattsson kommenterar resultatet

Jag är sannolikt inte ensam i min generation om att i första hand förknippa Göran Palm med två av hans böcker. Den första är *Indoktrineringsingen i Sverige* (1968), som diskuterades livligt i dåtidens media och öppnade många ögon för hur oredovisade förutsättningar underbygger reklam, teve och media. Palm avtäckte den borgerliga ideologi som ständigt reproduceras av det borgerliga samhällets normala funktioner. Den andra är *Ett år på LM* (1972), som blev resultatet av det år när Palm anonymt arbetade som kollektivanställd på LM Ericssons stora fabriker i södra Stockholm.

Men Göran Palm har inte bara skrivit debattböcker eller reportageböcker. Han är en oändligt produktiv författare, skribent och en av våra bästa poeter. Förteckningen över allt han skrivit och redigerat är imponerande. Hans stora dikt på blankvers, *Sverige: En vintersaga* från 1984 – titeln knyter givetvis an till den tyske poeten Heinrich Heines berömda verk *Deutschland, ein Wintermärchen* (1844) – befäste definitivt hans ställning som en av sin generations allra mest betydande poeter.

LÅNGVARIG KRITIK AV MODERNISMEN

Göran Palm debuterade 1961 med diktsamlingen *Hundens besök* och var tidigt kritisk mot många företeelser i den moderna, eller om man så vill, den modernistiska poesin. Redan i dikten *Megafonen i poesiparken* från 1960, som i något förändrad form ingår i urvalet *Sjärens furir och andra dikter* 1967, formulerar Palm invändningar mot sin egen tids poesi. Den samtida modernismens förespråkare bemöter i dikten invändningar från en ännu inte ”invigd” poet. ”Poesin är anspråkslös till sin natur” säger modernismens försvarare, och fortsätter:

Ni skriver för direkt. Lyriken är det indirektas konst.
Ni skriver för publik. Lyriken är det bortvändas konst.

Och ni är engagerad? Ni kan inte sova förrän Algeriet blivit fritt?

Ännu bättre! Glöm bara inte att göra era känslor opersonliga.

Poesin behöver folk som känner starkt med stark behärskning.

Försvaret avslutas med den förödande frågan: ”Men dikten själv är diktens mål, förstod ni inte det?”

Efter att ha varit missnöjd med modernismen under snart ett halvt sekel, har Göran Palm nu samlat en del av sina texter i ämnet i *Tack, modernismen, för den tid som varit!* En bok om modern och omodern poesi.

Det är en bok som inte är helt lätt att ta ställning till.

Palm menar att ”det var först 1984”, alltså i *Sverige: En vintersaga I*, som han var ”redo att kritisera den lyriska modernismen utifrån”. Inte desto mindre innehåller boken texter från 1960 och framåt, texter som på ett eller annat sätt berör frågan om modernismen. Det finns mycket att instämma i när Palm hudflänger modernismen, men också en hel del att invända mot. Det finns polemiska överslag här och var, som när Palm i förordet skriver att den moderna poesin är ”satt i fängelse” av modernismen. Men det är ingen yttre makt som är fångvaktare utan poeterna själva.

Palms ståndpunkt är naturligt nog tydligast i de nyskrivna texterna om ”Det modernistiska arvet”. Men här finns en viss inkräkthet, som också kännetecknar stora delar av den svenska vänstern, där det inhemska alltid har företräde framför det ”importerade”. När Palm i förordet ska karaktärisera modernismens skadliga inflytande kan det bli ett klagande över ”riter och regler som importerats från kontinenten (symbolism, expressionism, surrealism).”

OLIKA SLAGS MODERNISM

Modernismen framstod från början som ett uppror mot traditionerna, men den kom snabbt att kännetecknas av ”påbud och stängsel, myter och ritualer, dörrvakter och heliga kor, i många fall dolda, i de flesta fall oerkända, men verksamma, myndigt verksamma”, skriver Palm. Men kan man verkligen bunta ihop hela modernismen och fördöma den i klump? Det är avhängigt hur man definierar den.

Om vi förknippar modernismen inom lyriken med det som numera betecknas som moderniteten, det vill säga det moderna borgerliga samhället med dess splittring och ständiga förändring,

då finns det ett oändligt antal poeter och litterära rörelser att ta ställning till. För den, som i likhet med Palm, har en radikal och socialistisk inställning, finns det verkligen ingen som helst anledning att avsvära sig hela denna tradition, eller snarare alla dess olika strömningar.

Vi måste skilja mellan den specifika ideologi som utvecklades av författare som Flaubert och Baudelaire eller senare Eliot, Rilke och ett otal andra. Deras radikaliserings av Kants uppfattning om det intresselösa skådandet av konstverket (i *Kritik der Urteilskraft*, 1790) till en fullt utvecklad ideologi där den ”rena konsten” ersätter religionen som överordnat värde, är givetvis inget som socialister kan ansluta sig till. Kant lade grunden för ett fullständigt avskiljande av konsten från samhället och historien; konsten upphöjdes över kampen mellan klasserna. Därmed uppkom det vi med Palm kan kalla aristokratmodernismen.

Men detta är inte allt som finns i den modernistiska traditionen. Palm förespråkar en poesi som präglas av det talspråkliga och just det finns det mängder av i modern poesi. Inte minst den poesi som förknippas med performance – Poetry Slam och estradpoesi – när en stor publik och håller sig ofta på en talspråklig nivå. Bruno K. Öijer, Bob Hansson eller Daniel Boyacioglu när en mycket större publik – och sannolikt också många som aldrig läser poesi i bokform – än exempelvis Jesper Svenbro. Det känns inte riktigt seriöst att klumpa ihop så olika storheter som Svenbro och Öijer, även om båda i någon mening kan betecknas som modernister. Och då har vi ändå inte blandat in sjungande poeter som Dylan och många fler, som exempelvis hans oerhört skickliga uttolkare på svenska; Mikael Wiehe.

Det är också en oerhörd överdrift när Palm i förordet hävdar att senmodernismen upphöjts till ”statskyrka”. Även om inte Palm (längre) känner sig hemma i modernismen, är det uppenbart att en stor majoritet av intressanta poeter sedan slutet av 1800-talet känner sig hemma där.

EN ARTIKEL AV PER-OLOF MATTSSON

Artikelförfattaren är litteraturvetare vid Stockholm universitet.

I en artikel från Expressen 1961 formulerar Palm sitt ideal så här: att vara otrogen ”mot modernismens hermetiska ideal men i gengäld desto trognare mot modernismens experimentella anda.” Det problematiska är att det bara är delar av modernismen som kan betecknas som hermetisk och tillsluten. Det är att göra det mycket lätt för sig att sätta likhetstecken mellan hela modernismen och den del som gör skäl för epitetet aristokratmodernism. Modernismen är en motsägelsefull beteckning där många sinsemellan fiendliga strömningar hör hemma.

I ett av de nyskrivna avsnitten om det modernistiska arvet radar Palm upp det ena argumentet efter det andra som ska illustrera hans tes att modernismen bygger på ett avståndstagande från vardag, samhälle och politik. Det är ingen svår uppgift och exemplen skulle kunna mångfaldigas.

Palm nämner bland andra den franske symbolisten Théophile Gautier som ”när man krigade på gatorna reglade (...) alla fönster och skrev dikter om ädelstenar.” Han anför också det kända citatet ur Villiers de L’Isle-Adams drama *Axel* (1890), där huvudkaraktären faller följande visdomsord: ”Att leva? Den detaljen sköter tjänstefolket om för vår räkning”.

Palm exemplifierar vidare med den mest medvetet svårtillgänglige av alla modernister, nämligen Mallarmé: ”Dikterna rensades målmedvetet från varje rest av det liv han annars levde, annars skulle de ofelbart ha trivialiserats.” Det stämmer utan tvekan vad gäller Mallarmé, men alls inte för alla strömningar i modernismen.

ANDRA STRÖMNINGAR

Det stämmer absolut inte för den modernistiska riktning som utgår från amerikanen Walt Whitman. Han var ingen skönande som stod vid sidan av livet. Whitman var journalist och deltog som frivillig på nordstaternas sida i nordamerikanska inbördeskriget. Hans enda bok – *Leaves Of Grass*, innehåller bland mycket annat den ytligt sett introverta dikten *Song Of Myself*. I denna långa dikt finns passager som ingen radikal kritiker av aristokratmodernismen kan vara missnöjd med. Så här låter det i avsnitt 24:

Walt Whitman, a kosmos, of Manhattan the son,
Turbulent, fleshy, sensual, eating, drinking and breeding,
No sentimentalist, no stander above men and women
or apart from them
...
Whoever degrades another degrades me
...
By God! I will accept nothing which all cannot have
their counterpart of on the same terms.

Whitman identifierar sig genom den 50-sidiga dikten med arbetarkvinnan, den flyende slaven, kontinentens urinvänare och över huvud taget alla som förtrycks och allt hos människan som undertrycks.

Mitt motargument mot Palms grundtes är alltså att modernismen inte är enhetlig. Den är tvärtom en beteckning som täcker och döljer en rad olika strömningar, vilka ibland skiljer sig från varandra

som natt och dag. Det Palm säger om de franska symbolisterna gäller faktiskt bara för dem:

”Förbannade av kyrkan och borgerligheten som de hånade, ignorerade av romanpubliken som de skydde som pesten och föraktade av de politiskt radikala som de själva föraktade blev symbolisterna i ännu högre grad än poeter brukar bli i ett penningstyrt samhälle socialt hemlösa.”

Men detta gäller inte för den tradition som utgår från Whitman. Bland efterföljarna räcker det med att nämna Carl Sandburg, med sin samling *Chicago Poems* (1916), där industristaden för första gången besjungs, eller Allen Ginsberg med sin *Howl* (1956), där det imperialistiska USA hudflängs med blinkningar tillbaka till Whitman, och otaliga andra som fört hans arv vidare.

MODERNISMEN ÄR MOTSÄGELSEFULL

Det är alltså inte svårt att hålla med Palm när han drar slutsatserna: ”att en revolt som endast riktar sig mot krämarsamhällets konst och moral och bortser från klassförtrycket aldrig i grunden kan hota krämarsamhället, bara suga musten ur revolten själv; att en socialt oberoende, kompromisslös konst kort sagt är en omöjlighet.”

Den italienske futuristen Marinetti förhållande kriget, slöt upp kring fascisten Mussolinis regim och ville utrota verben för att de påstods vara kvinnliga, men det innebär inte att alla futurister var fascister. Majakovskij och många

Göran Palm

andra solidariserade sig med arbetarrörelsen och kampen för socialismen (även om Lenin menade att han var en ”huligankommunist”).

Grundproblemet är att Palm inte gillar poetiska experiment, trots hans bedyranden om att vilja återupprätta talspråket som poetiskt idiom: ”När det gäller typografiska påfund av denna talspråkshärmande sort är jag rädd att [den franske poeten] Apollinaire med anhang sådde fröet till en farsot som aldrig tycks upphöra att hemsöka den modernistiska poesin: det allt egensinnigare kringkastandet av diktens rader och strofer på baksidan.”

Han går till och med så långt att han till och med hävdar att: ”Modernismen blev på detta sätt en sorts konstnärlig pandemi.”

Men jag menar att Palm gör det alltför enkelt för sig. Palm framställer modernismens olika element som en tvångströja. Alla som kommer efter pionjärerna har det inte lätt, enligt Palm:

”Varhelst de sträcker ut handen stöter de på någon av modernismens välkända stilar, bildmatriser, invanda mytologier eller typografiska innovationer. Även när man söker ett personligt fäste i utkanten av denna tradition är det mesta i ens lyriska språkform hämtat från modernismens välfyllda skafferier.”

Låt vara att Bruno K. Öijers diktsamlingar länge präglades av ett slags epigoneri med Ginsberg och Dylan som förebilder. Men hans tre senaste diktsamlingar – den så kallade trilogin (*Medan giftet verkar*, 1990, *Det förlorade ordet*, 1995, *Dimman av allt*, 2001) – innehåller en mogen poesi som på ett helt annat och djupare sätt än tidigare förmedlar en personlig och kritisk syn på tillvaron.

Epigoneri och manér har väl alltid funnits. Redan romaren Horatius klagade i sin *Ars poetica* att den som inte har den rätta begåvningen, utan bara är slängd i att formulera sig, bör avstå från att skriva. Men är det inte samma sak på många andra områden? Om det inte finns dålig poesi, som bara är efterklang av redan befintliga storheter, kan då den riktigt bra poesin finnas? Det måste finnas en mylla där det genuina och originella kan växa och urskiljas bland allt det övriga.

Det är inte heller lätt att förstå vart Palm vill komma. Å ena sidan har han mycket klokt att säga, som det här: ”Bör poeten lätsas som om hon inte visste vad hon in i i märgen vet: att hennes dikter saluförs på en marknad och därmed lyder under samma i grunden kulturfiendliga affärslagar som andra varor?” Så sant, men vad har det egentligen med modernismen att göra?

KULTURKONSERVATISM

En av Palms allvarligaste anklagelser mot modernismen är att den skapar avstånd till läsarna, som ju ofta är vana vid en mer traditionell poesi. Han hänar till och med de modernister som strävat efter en större publik: ”Många hängivna experimentatorer har naturligtvis ändå hoppats på publika mirakler. Surrealistiska bildkonstnärer med Trotskijs porträtt på väggen har i andanomet tusentals fabriksarbetare trängas på sina vernissager.”

Men en återgång till en lättare begriplig poesi, om vi nu går med på att modernistisk lyrik ofta är obegriplig, kan inte vara någon universallösning. I slutet av 1970-talet, i *Författarnas litteraturhistoria del 3*, förstod Palm detta: ”Evert Taube höjer rösten för att nå en stor publik, Gunnar Ekelöf sänker rösten för att nå en läsare i taget. Vem kan påstå att det ena sättet är mer socialt än det andra? Det rör sig bara om olika sätt att nå fram.”

Det Palm drömmer om är en poesi ”där man före närvaron av en stil erfar närvaron av en röst.” Bara den mest extreme dyrkaren av modernistiskt bildspråk kan väl ha något att invända mot detta. När jag läser Katarina Frostensons dikter får jag mycket sällan kontakt med någon röst. Hos den sene Bruno K. Öijer är röstens däremot närvarande från första raden.

I ett utdrag ur *Sverige: En vintersaga I* från 1984 (*Besök hos diktens spärsvakt*), formulerar Palm följande paroll: ”Med Gunnar Ekelöf mot

bild: Anders Nilsson

modernismen!” På det sättet fångar han det motsägelsefulla i sin ståndpunkt. Det är ju just i den diktsamlingen som han, enligt förordet, först börjar kritisera modernismen utifrån. Men Ekelöf är ju mer än någon annan svensk poet modernismens galjonsfigur i Sverige. Ekelöf är dessutom en av de allra främsta introduktörerna av den i första hand franska tradition som Palm så hjärtligt avskyr.

Jag blir inte riktigt klok på Palm. I de avslutande eftertankarna skriver han att han ”blivit alltmer kulturkonservativ i... [sin] syn på det skrivna språket.” Det må vara hänt, men vad betyder det i förhållande till modernismen? Bör alla ”riktiga” poeter återgå till ett förmodernistiskt sätt att skriva poesi? Och hur får Ekelöf plats där?

Den stora risken är att den som omfamnar kulturkonservatismen också får med sig en hel del konservatism på andra områden. Den moderna socialismen och med den marxismen tillhör utan tvekan det moderna i bred mening. Det finns andra socialister – Strindberg är ett exempel med sin bondsocialism – som har motsatt uppfattning. Socialismen är för dem främst en fortsättning på urgamla traditioner; Strindberg kallade därför föraktfullt Marx för industrisocialist.

Det finns tendenser åt det hållet i Palms syn på

modernismen. Låt oss återgå till gamla tider innan den moderna kapitalismen tog över med sina hemskheter och förstörde allt (inklusive poesin). Det är en helt onödig reträtt för socialister och radikaler.

Palms idé är han ganska ensam om, även om han givetvis öser ur en bred opinion som fortfarande hävdar att modernistisk lyrik av alla slag är obegriplig. Det har inget med socialrealism att göra. Snarare är det ett slags reaktion mot alltför komplicerad lyrik. Ungefär lite som när många klagar över modern konst: den är obegriplig och delvis ett slags humbug. En mindre del av modernismen saknar utan tvekan substans, men att återgå till lyriken före modernismen är ingen lösning på det problemet.

Istället gäller det att ta vara på det progressiva som finns i modernismen och utveckla det.

Jag uppfattar Palm som ett slags provokatör som utifrån stor kunskap om komplicerad lyrik intar en ståndpunkt som avstår från modernismen. Det är lite som när han för en del år sedan skrev en bok om begreppet kultur och i stort sett ville räkna in all mänsklig aktivitet – från blomodling till fotboll i kulturen. Samtidigt är hans uppror mot modernismen något som sker under åberopande av Ekelöf, vilket blir mycket paradoxalt eftersom Ekelöfs distansering till vissa

drag i modernismen hela tiden sker i modernistisk anda. Reträtter från modernismen brukar ske i modernistiska former. Det är nämligen rätt svårt att bli tagen på allvar om man skriver som exempelvis Karlfeldt skrev för 100 år sedan. Men om man går tillbaka till blankversen, som är mest berömd hos Shakespeare, kan just detta brott med en modernistisk fri vers sägas äga rum som ett brott med en etablerad typ av lyrik – och vad är mer modernistiskt än att bryta mot etablerade normer? Om alla nu började skriva talpråkligt och på blankvers skulle Palm säkert bli modernist igen.

Den modernistiska traditionen, liksom den moderna kapitalismen, är inte entydig. Inom modernismen, liksom inom kapitalismen, pågår en ständig kamp om vart modernitetens ska föra oss alla, inklusive poeter. Det är i den striden mellan olika strömningar – radikala och reaktionära – som framtiden finns. Detta måste också gälla inom poesin. Ett förkastande av hela modernismen skulle utan tvekan göra oss poetiskt urarva. ■

röda rummet

är socialistiska partiets kvartalstidskrift (tidskriften hette 1969–1996 fjärde internationalen).

Utkommer med fyra nummer per år. Nummer 37 sedan starten 1997 (nummer 148 sedan 1969).

För innehållet i artiklarna ansvarar respektive författare.

I redaktionen för detta nummer: Peter Belfrage, Daniel Brandell, Anders Karlsson, Per-Olof Larsson, Björn Rönnblad och Ingemar Sandström

Ansvarig utgivare: Björn Rönnblad

Omslagsbild: Anders Nilsson

Baksidesbild: Anders Nilsson

Grafisk form: Joakim Svensson

Post till redaktionen: Box 7043, 402 31 Göteborg

E-post: rodarummet@hotmail.com

Prenumeration: 80 kronor för fyra nummer

Postgiro: röda rummet 13 04 07–0

Hemsida: <http://www.rodarummet.org>

Tryck: Tabloidtryck i Norden 2008

Gjord på Tidskriftsverkstaden, Göteborg.

ISSN: 1403–3844

Spegelbilden

Det var i Uppsala för kanske elva år sen.
Jag var student och bodde inhyst
i ett rum mot gården hos en sorgsen änka.
Det var förskräckligt ensamt där.
Telefonen ringde aldrig.
Studentrummen vid 50-talets början gjorde ingen hemlighet
av sin tristess, som de lär göra numera.
Varje kvadratmeter var oförfalskat ödslig.
Detta färgade min bild av Uppsala som helhet, är jag rädd.
Bangårdsgatan, Carolina, Godtemplarnas golfbana,
Bruhns matsalar, allt fick hyresrummets murriga tapeter.
Den som minns Bruhns matsalar vet kanske vad jag talar
om
På studentnationen såg jag många läsa tidningen
men ingen såg tillbaka, eller också hade de
min ödslighet i ögonen när de såg upp.
Jag hade tapetserat hela stan.
En lördagkväll skulle jag bort.
Det var i maj. Jag hade rakat mig så slätt som mina finnar
tillät
och sprang till tolvans buss vid Skolgatan.
Så tedde det sig ofta då:
andra fick mycket utträttat och hade ändå gott om tid,
jag gjorde mycket lite och måste ständigt skynda.

Göran Palm

Ur Världen ser dig
P.A. Nostedt & Söner
Stockholm 1964

Det var ganska mycket folk på bussen.
Vi passerade Änåbbens konditori, Cederbergs antikvariat,
Saluhallen invid Domkyrkan, och styrde kurs mot Stora torget.
Jag hade svårt med håret på den tiden.
Särskilt när jag sprungit och var svettig spretade det.
Små saker kan hetsa upp en, jag hade kam i fickan
men fick för mig att jag måste ha en spegel också;
utan spegel var jag inte säker. Kunde jag låna en på bussen?
I bussen satt det bara obekanta, par om par. Omöjligt.
Vi närmade oss Skytteanum med solens sista strålar över taket.
Det var för ljust att spegla sig i bussfönstret.
Återstod en rätt stor spegel (finns den kvar?)
utanför blomsterhandeln nära Nybrons hållplats.
Man kan missberäkna sig på fart och avstånd,
men med lite tur kunde jag spegla mig i flykten.
En sista chans. Allt tycktes gå väl.
Vi passerade Gillet, bussen saktade in mot Nybron,
när ögonblicket kom hade jag fri sikt.
Jag sträckte fram mitt ansikte.
Men vad jag såg i spegeln gjorde mig bestört.
Tänk er att i årtal betrakta världen som ni vant er,
med egna ögon som det heter,
och så en dag betraktar världen plötsligt er i stället.
Så minns jag att det kändes. Ni speglar er
och spegelbilden föreställer inte er.
Jag såg ingenting av mig, varken mitt ansikte, mitt hår eller min
kam.
Fortsättningen av resan har jag glömt,
men spegelbilden har bara blivit skarpare med åren.
Jag såg en buss.
En buss med ganska mycket folk passerade i spegeln.